

An Investigation on the Grammatical and Problematic Interpretations of the Expression ‘in Kuntum’ in the Qur’ān

Süleyman Narol^{1,a,*}

¹Department of Tafsīr, Faculty of Islamic Sciences, Selçuk University, Konya, Türkiye

*Corresponding author

Research Article

History:

Received: 19-01-2023

Accepted: 10-05-2023

Published: 15-06-2023

Pub Date Season: June

Plagiarism:

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright:

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

ABSTRACT

When the Qur’ān was revealed, it primarily used the language of the first addressees, Arabic, in the most impressive and understandable way to convey its message. In doing so, it used all the possibilities allowed by the range of meanings and rules of the language. While the Qur’ān conveys its message to its addressees, it sometimes uses long expressions, sometimes quite concise ones, and even a word or preposition in some places. Due to the structure of the language, the words, the smallest component of the language, and, peculiar to it, even the prepositions and letters, due to the morphological structure of Arabic, are the elements that completely affect the meaning. Like many other letters and prepositions in Arabic, the preposition “إِنْ” handled in this study undoubtedly has an important effect on the meaning. We generally encounter, in many verses of the Qur’ān, the use of this preposition in the sense of condition, which is the most basic meaning in the language. In addition to this meaning, the negative, emphasis, and causal meanings are also the other uses of this preposition according to the integrity of Qur’ān and the context of the verses. Apart from the meaning of condition as the basic meaning of the preposition “إِنْ” in the Qur’ān, whether the meaning of cause/ta’līl exists in the language and this meaning is used in the Qur’ān is basically an issue discussed by the Basra and Kūfa language schools, the issue has still been discussed by the exegetes as well due to its effects on the meaning. It is quite important for correctly understanding the Qur’ān to determine the effect of the preposition “إِنْ” on the meaning when it is mentioned in the Qur’ān and to give the appropriate meaning to the context. This paper is also important in that it aims to deal with the effect of the preposition in question on the meaning in the verses where there are controversial approaches and in the example of the use of the verb form “كُنْتُمْ إِنْ”. In the study, the approaches of the exegetes to the verses on which there are problematic approaches are transferred from the major interpretations written from the early period to the modern period and some evaluations are included with an analytical view. Although the Basra language school and some exegetes following them say that “إِنْ” does not mean causation, the linguists of Kūfa and the exegetes following the same line have stated that it also means that, and they showed examples from the āyāt (verses) and hadiths that it is not correct to use this preposition in the meaning of condition in some contexts in the Qur’ān. For example, they argued that the use of the expression “كُنْتُمْ إِنْ” used about angels in a verse in Sūrat al-Baqara 2/31, as “if you are of the truthful” would raise doubts as to whether they were truthful or not and this would contradict their qualifications as angels. On the other hand, they argued that giving a conditional meaning to “كُنْتُمْ إِنْ” at the end of the verses starting as “if you are believers” or the ones in which the believers is directly addressed as in al-Baqara, 2/278 and Āl ‘Imrān 3/139, would cause a contradiction between the beginning and the end of the verse, and that this style would cause a problem on the ground of belief about Allah. In the same way, some linguists argue that giving the meaning of conditions to some verses poses a problem in terms of the context and the style of the Qur’ān, and they explain this situation through al-Baqara 2/23 and similar verses. For, although it is certain that the polytheists doubted about the Qur’ān in the verse in question according to them, the statement “If you are in doubt about the Qur’ān, bring a sūra (chapter) like it” fits neither context nor fact. The Basra language school who constitutes the majority and think that the expression “كُنْتُمْ إِنْ” mostly found at the end of the verses in the Qur’ān includes the meaning of condition, and the other exegetes following them have systematically added the meaning of condition to all of the verses in which the aforementioned preposition is used, and in cases where the meaning of condition is problematic or subject to some objections in terms of context, they have resorted to various linguistic explanations such as omission (hazf), precedence-postponement (taqdīm-ta’khīr) and metaphor. As far as it can be determined in this study, except for some scholars of wujūh and nazā’ir, there was no one who constantly gave the meaning of cause in the verses where the meaning of condition is open to discussion, whereas some exegetes gave the meaning of condition or cause/ta’līl depending on the context and used all the possibilities of the language by acting more freely. However, it has not gone unnoticed that they present a problematic interpretation style by displaying different approaches in similar āyāt (verses) that come in the same context.

Keywords: Qur’ānic Exegesis, in Kuntum, Interpretation, Grammatical, Problematic.

Kur'an'daki 'In Küntüm' İfadesinin Gramatik ve Problematik Yorumları Üzerine Bir İnceleme

Araştırma Makalesi

Süreç:

Geliş: 19-01-2023

Kabul: 10-05-2023

Yayın Tarihi: 15-06-2023

Yayın Sezonu: Haziran

İntihal:

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Telif hakkı:

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Süleyman Narol).

ÖZ

Kur'an-ı Kerim indiği dönemdeki ilk muhataplarına mesajını ulaştırmayı hedeflerken öncelikle onların dilleri olan Arapça'yı en etkileyici ve anlaşılır bir biçimde kullanmıştır. Bunu yaparken de dilin anlam ve kurallar yelpazesinin izin verdiği her türlü imkânı kullanmıştır. Kur'an, muhataplarına mesajını iletirken bazen sözü uzun ifadelerle gerçekleştirmiş kimi zaman da oldukça öz bir biçimde hatta yerine göre bir kelime veya edatla bunu yapmıştır. Dilin yapısı gereği onun anlam ifade eden en küçük parçası olan kelimeler ve hatta Arapça'nın morfolojik yapısı nedeniyle ona özgü olarak edatlar ve harfler, anlamı bütünü etkileyen unsurlardır. Bu çalışmada ele alınan "İn" edatı Arapça'daki diğer pek çok harf ve edat gibi anlam üzerinde hiç kuşkusuz önemli bir etkiye sahiptir. "İn" edatının dildeki en temel anlamı olan şart manasında kullanımı genel olarak Kur'an'daki pek çok âyette de karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamın yanı sıra Kur'an'ın bütünlüğü ve âyetlerin bağlamına göre nefiy, tekit ve sebep manaları da bu edatın Kur'an'daki diğer kullanımlarıdır. "İn" edatının Kur'an'da asli manası olan şart manası dışında sebep/ta'lil manasının dilde olup olmadığı ve buradan hareketle bu anlamın Kur'an'da kullanılıp kullanılmadığı konusu temelde Basra ve Küfe dil ekollerinin tartıştığı bir mesele olmakla birlikte anlama etkisi nedeniyle bu husus müfessirler arasında da tartışılan bir konu olmuştur. "İn" edatının Kur'an'da geçtiği yerlerde anlama olan etkisini tespit edip bağlama uygun olan manayı vermek Kur'an'ın doğru anlaşılması noktasında oldukça önemlidir. Bu çalışma da söz konusu edatın anlama olan etkisini tartışmalı yaklaşımların bulunduğu âyetler ve "İn" şeklinde fiil formundaki kullanımı özelinde ele almayı amaçlaması bakımından önemlidir. Çalışmada üzerinde problematik yaklaşımların olduğu âyetlere müfessirlerin yaklaşımları erken dönemden modern döneme kadar kaleme alınmış olan belli başlı tefsirlerden aktarılmış ve analitik bir bakışla birtakım değerlendirmelere yer verilmiştir. Basra dil ekolü ve onların çizgisindeki kimi müfessirler "İn" edatının sebep manasının dilde olmadığını söyleyeler de Küfeli dilciler ve bu çizgideki müfessirler uzun izahlarla bu anlamın söz konusu edatın anlamları arasında bulunduğunu ifade etmişler ve bu edata Kur'an'da kimi bağlamlarda şart manası vermenin doğru olmadığına dair âyetlerdeki ve hadislerdeki kullanımlardan örnekler göstermişlerdir. Mesela el-Bakara sûresi 2/31. âyette melekler hakkında kullanılan "İn" ifadesine "Eğer doğrulardansanız" şeklinde şart manası verilmesi onların doğru sözlü olup olmadıkları konusunda şüphe uyandıracağını ve bunun onların melek olma vasıflarına ters düşeceğini ileri sürmüşlerdir. Diğer taraftan "Ey iman edenler" hitabıyla başlayan ya da hitabın müminlere yönelik olduğu el-Bakara sûresi 2/278, Âl-i İmrân sûresi 3/139 vb. âyetlerin sonundaki "İn" ifadesine "Eğer müminlerseniz/inanıyorsanız" şeklinde şart anlamı vermenin âyetin başı ve sonu arasında bir çelişki doğuracağı ve bu üslubun Allah hakkında itikadi zeminde bir probleme neden olacağını söylemişlerdir. Aynı şekilde birtakım dilciler bazı âyetlere şart manası vermenin bağlam ve Kur'an üslubu açısından problem teşkil ettiğini ileri sürerek bu durumu el-Bakara sûresi 2/23. âyet ve benzeri âyetler üzerinden açıklamaya çalışmışlardır. Zira onlara göre söz konusu âyette müşriklerin Kur'an hakkında şüphe ettikleri kesin olduğu halde "Kur'an hakkında şüphe içindeyseniz haydin onun benzeri bir süre getirin" denilmesi hem bağlama hem de vakiya uygun düşmemektedir. Kur'an'da çoğunlukla âyet sonlarında yer alan "İn" ifadesinin fiil formundaki bu kullanımlarını tefsir ederken şart manası veren ve çoğunluğu oluşturan Basra dil ekolü ve onların çizgisindeki bazı müfessirler ise sistematik bir biçimde söz konusu edatın geçtiği âyetlerden bu çalışmada ele alınanların hepsine şart manası vermişler ve bağlam açısından şartın sorunlu olduğu ya da birtakım itirazlara konu olduğu durumlarda da hazif, takdim-tehir ve mecaz gibi çeşitli dilsel izahlara başvurmuşlardır. Kimi müfessirler ise bağlama göre şart ya da sebep/ta'lil manası vermiş ve daha serbest hareket ederek dilin bütün imkânlarını kullanmışlardır. Ancak bunların aynı bağlamda gelen benzer âyetlerde de farklı yaklaşımlar sergileyerek problematik bir yorum tarzı ortaya koydukları da dikkatlerden kaçmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, İn küntüm, Yorum, Gramatik, Problematik.

Giriş

İlahi kaynaklı sözlü bir metin olan Kur'an-ı Kerim insanın idrakine beşeri bir lisan ile sunulmuştur. İlahi kelamın beşer dilinin formlarına Allah tarafından büründürülen hali olan Kur'an-ı Kerim muhatapları olan Arapların kullandıkları dil formlarını en basitinden en edebi olanına varıncaya kadar mesajlarını ulaştırmada ihtiyaç olduğu oranda kullanmıştır. Kur'an mesajının anlaşılması hiç kuşkusuz onun muhataplarına seslenirken ortaya koyduğu metnin dilsel yapısının ve o metni oluşturan kelime, ifade ve üsluplarının anlaşılmasıyla mümkündür. Kur'an sahip olduğu eşsiz üslubunu ortaya koyarken bunu, kullandığı kelimelere ve ifadelere yüklediği anlamlarla gerçekleştirmiştir. Dilin anlam ifade eden en küçük yapı taşı olan ve bir nevi anlam kapsülleri olan kelimeler bir metne ve ifadeye dâhil olup onun bir üyesi olduklarında daha önce sahip oldukları anlam yelpazeleri daralır ve ait oldukları bağlamın kendilerine çizdiği sınırlar içerisindeki anlamlarıyla sınırlanırlar.¹

Bu çalışmada başlıktan da anlaşılacağı üzere Kur'an'da pek çok farklı fiil formunda gelen “إِنْ كُنْتُمْ” ifadesinin bu formu ele alınacak ve söz konusu ifadenin Kur'an'da yer alan diğer formlarına yer verilmeyecektir. Zira “إِنْ” edatı Kur'an'da başta şart anlamı olmak üzere farklı anlamlarda pek çok kelimenin başına getirilir ve bu anlamların her biri bağlama göre değişir. Bunlardan sadece birisi olan “ك” fiilinin bile farklı formlarda geçtiği onlarca âyet bulunmaktadır. Böylesine geniş bir konuyu bütün boyutlarıyla makale formatında bir çalışmada derinlemesine ele almanın güçlüğü ehline malumdur. Bu nedenle bu ifadenin diğer fiil formlarını başka çalışmalara havale ederek sadece “إِنْ كُنْتُمْ” ifadesinin geçtiği âyetlere yer verilecektir. Yaptığımız taramada söz konusu âyetlerin geneli üzerinde bir tartışma olmamakla birlikte bir kısım âyetler üzerinde özellikle de melekler ve müminlerle ilgili âyetlerde geçen “إِنْ كُنْتُمْ” ifadesinin ve dolayısıyla da bu konudaki âyetlerin yorumunda müfessirler arasında anlam ve bağlam açısından birtakım farklı yaklaşımlar ve tartışmalar mevcuttur. Örneğin el-Bakara sûresi 2/31. âyette melekler hakkında kullanılan “إِنْ كُنْتُمْ” ifadesine “Eğer doğrularsansanız” şeklinde şart manası verilmesi onların doğru sözlü olup olmadıkları konusunda şüphe uyandıracığı ve bunun onların melek olma vasıflarına ters düşeceği hususu müfessirler arasında tartışılmış ve şart manası verilmesi kimi müfessirlerin itirazlarına konu olmuştur. Diğer taraftan “Ey iman edenler” hitabıyla başlayan ya da hitabın müminlere yönelik olduğu el-Bakara sûresi 2/278, Âl-i İmrân sûresi 3/139 vb. âyetlerin sonundaki “إِنْ كُنْتُمْ” ifadesine “Eğer müminlerseniz/inanıyorsanız” şeklinde şart anlamı vermenin âyetin başı ve sonu arasında bir çelişki doğuracağı ve bu üslubun Allah hakkında itikadi zeminde bir probleme neden olup olmayacağı da yine müfessirler arasında tartışılan konulardan bazılarıdır. Aynı şekilde birtakım dilciler bazı âyetlere şart manası vermenin bağlam ve Kur'an üslubu açısından problem teşkil ettiğini ileri sürerek el-Bakara sûresi 2/23. âyet ve benzeri âyetler üzerinden açıklamaya çalışmışlardır. Zira onlara göre söz konusu âyette müşriklerin Kur'an hakkında şüphe ettikleri kesin olduğu halde “Kur'an hakkında şüphe içindeyseniz haydin onun benzeri bir sûre getirin” denilmesi hem bağlama hem de vakiya uygun düşmemektedir. Bu nedenle Kur'an yorumunda tartışılan bu ve benzeri konularda yanlış anlamalara neden olabilecek yaklaşımların ortaya konularak bunlara işaret edilmesi ve isabetli anlamın tespiti ilahi kelamın mesajının muhataplarına doğru ulaştırılmasına katkı sağlaması bakımından oldukça önemlidir. Bu çalışmada da Kur'an'daki “إِنْ كُنْتُمْ” ifadesinin yorumu konusunda müfessirler arasındaki bu farklı yaklaşımların arka planı irdelenerek problemin kaynağı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Onların ortaya koydukları yorumlar içerisinde problematik yaklaşımlar tespit edilerek bunlara ilişkin bir değerlendirme yapılacak ve doğru sonuca/sonuçlara işaret edilmeye çalışılacaktır.

Üzerinde sorunsal yaklaşımların bulunduğu âyetlere ilişkin müfessirlerin değerlendirmelerine geçmeden önce konunun daha iyi anlaşılması ve genel bir çerçeve çizmek bakımından “إِنْ” edatının dildeki anlamlarına ve bu edatın Kur'an'daki kullanımlarına ilişkin müstakil çalışmalara müracaat edilecektir. Ardından konuyla ilgili âyetlere geçilecektir. Bu âyetler ele alınırken kadim dönemden modern döneme kadar tefsirlerdeki yaklaşımlar taranacak tespit edilebildiği kadarıyla bunlar kendi içerisinde gruplandırılacak ve birbirinin aynısı yaklaşımlar özetle aktarılacak diğerlerine de işaret edilecektir. Yorumları farklı olanlar ise müstakil olarak ele alınacaktır.

Kur'an'ın bütünlüğü açısından bakıldığında anlaşılması ve yorumlanmasında sorunsal yaklaşımların olduğu bu âyetlere ilişkin müfessirlerin ve dilcilerin yaklaşımlarına geçmeden önce söz konusu ifade kalıbında yer alan “إِنْ” edatının dilsel açıdan kısa bir değerlendirmesine yer verip bu edatın Kur'an'da hangi manalara geldiğini belirterek müfessirlerin ele aldığımız âyetlerle ilgili yorumlarını aktarmak istiyoruz.

1. “İn” Edatı ve Kur'an'daki Kullanımı

1.1. “İn” Edatının Dilsel Tahlili

“إِنْ” edatı Arapça nahiv kitaplarında fethalı okunuşu olan “أَنَّ” ile birlikte zikredilmektedir. Kullanım amaçları açısından ortak noktaları bulunmakla birlikte, söz konusu iki edatın aralarında birtakım farklılıklar da bulunmaktadır. Bu edatların aralarındaki en bariz fark, şart manasında kullanıldıklarında “أَنَّ”den sonra isim gelebildiği halde “إِنْ” edatı ismin değil

¹ Muhammed Ersöz, *Kur'an Kelimelerinin Anlam Serüveni* (Konya: Kitaparası Yayınları, 2019), 23-30.

Enbârî (öl. 577/1182) her iki ekolün konuyla ilgili yaklaşımlarını detaylı bir şekilde aktarmıştır. Söz konusu edatı anlamlandırma konusunda en çok tartışmanın yaşandığı anlam bu olduğu için İbnü'l-Enbârî'nin bu anlama dair verdiği bilgileri kısaca aktarmak gerektiğini düşünürüz. Müellifin verdiği bilgiler şöyledir:¹⁶

Basra dil ekolüne mensup dilciler “İ” edatının şart edatı olduğunu ve şart anlamı ifade ettiğini ileri sürerek şart edatı olan “İ” edatının dilde “zira/çünkü/olduğu için/bundan dolayı/...ınca, ...dığı/dığında, ...ken” gibi anlamlarda “İ” manasında talil/sebeup ve zaman bildirmediğini söylemişlerdir. Kûfeli dilciler ise tam aksine bu edatın şart anlamı için kullanılmasının yanı sıra “İ” manasında talil/sebeup ve zaman bildirmek için de kullanıldığını ileri sürmüşlerdir. Kûfeli dilciler bu görüşe sahip olmalarının en önemli dayanağı olarak Allah’ın kitabında bu manada pek çok âyetin gelmesini ve Arapların dillerinde bu anlamda gelen kullanımları göstermişlerdir. Bunun dışında da konuyla ilgili görüşlerini desteklemek için birtakım deliller ileri sürmüşlerdir. Onlara göre Kur’an’da geçen *عَبِيدًا عَلَىٰ عَبْدِنَا* “Eğer kulumuza indirdiğimiz (Kur’an) hakkında şüphede iseniz”¹⁷ âyeti ve konuyu “İ” ifadesi bağlamında daha detaylı ele alırken yer vereceğimiz diğer âyetlerde “İ” edatının şart ifade etmesinin âyetin anlamı açısından uygun olmayacağını çünkü şart manasında “Eğer kulumuza indirdiğimiz Kur’an hakkında şüphe içindeyseniz haydin onun benzeri bir sûre getirin” şeklinde bir şüphe anlamı olduğunu ve bunun âyetin anlamına uygun düşmeyeceğini ileri sürmüşlerdir. Çünkü müşriklerin Kur’an’dan şüphe etmeleri muhtemel değil kesin bir durumdur. Bu nedenle de “Mademki kulumuza indirdiğimiz Kur’an hakkında şüphe içindeyseniz haydin onun benzeri bir sûre getirin” veya “Kulumuza indirdiğimiz Kur’an hakkında şüphe içinde olduğunuz için haydin onun benzeri bir sûre getirin” şeklinde “İ” manasında kullanılırsa ancak anlamın doğru olacağını ileri sürmüşlerdir. Bu âyetin dışındaki konuyla ilgili diğer âyetlerde şüphe manası dışında âyetin bağlamından hareketle başka deliller de ileri sürmüşlerdir. Buradaki kullanıma benzer bir kullanım olarak Arapça’da *إِنْ كَذَا قَامَتِ الْقِيَامَةُ كَانَ كَذَا* “Kıyamet koparsa şöyle olur” denilemeyeceğini çünkü kıyametin kopmasında şüphe olmadığını ancak *إِذَا قَامَتِ الْقِيَامَةُ* “Kıyamet kopunca (şöyle oldu)” veya *إِذَا قَامَتِ الْقِيَامَةُ* “Kıyamet koptuğunda (şöyle olur)” denilebileceğini ve bu kullanımlarda şüphe ve ihtimal manasının bulunmadığını ileri sürmüşlerdir. Kûfeli dilciler “İ” edatının “İ” manasında kullanıldığına dair Hz. Peygamber’in kabir ziyareti esnasında kullandığı *وَإِنَّا إِنْ شَاءَ اللَّهُ بِكُمْ لَاجِفُونَ* “Ey müminler yurdunun sakinleri! Allah’ın selamı üzerinize olsun. Allah dileyince biz de sizin aranıza katılacağız.” sözünde de aynı şekilde şart manası verilemeyeceğini söylemişlerdir. Çünkü Hz. Peygamber’in ve beraberindekilerin onların arasına katılmaları yani onların da bir gün ölüp kabristandaki müminler arasına dâhil olmaları konusunda bir şüphe bulunmamaktadır. Kûfeli dilciler Arapça’da “İ” edatının “İ” manasında kullanıldığına dair nahivde daha pek çok delilin mevcut olduğunu söylemişler ve bu görüşlerini desteklemek için şiirle de istihadda bulunarak şu beyti delil getirmişlerdir:

إِنْ كَانَ سَمْعُكَ غَيْرَ ذِي وَقْرِ وَسَمِعْتَ حَلْفَتَهَا أَلَّتِي حَلَفْتَ

“Sen onun yaptığı yemini işittin. Çünkü senin kulaklarında bir sağırılık yoktur”

Kûfe dil âlimleri burada geçen “İ” edatının “İ” manasında kullanıldığını ileri sürmelerine şartın gelecek manaya delalet etmesi yani bir şeyin gerçekleşmesinin şarta bağlanmasının gelecek zaman kipi kullanılarak yapılmasıdır. Çünkü şartın cevabı geçmişte değil gelecekte meydana gelen bir şeye bağlı olur ve bu durum zamanla alakalıdır. Burada ise “İ” edatı geçmiş zaman kipindeki fiillerle birlikte kullanılmış ve sebeup kastedilmiştir.

Kûfeli dilcilerin olaya yaklaşımını özetleyecek olursak onlar her âyetin bağlamına uygun mananın onun bağlamını dikkate almanın yanı sıra dilsel açıdan bu konudaki âyetlerde ve şiirlerde geçen “İ” edatının “İ” manasında kullanıldığını şu üç gerekçeye dayandırmışlardır:

1. Kendisinden sonra mazi bir fiil kullanılması
2. Başına geldiği cümlede cevabın bulunmaması
3. “İ” edatının sebep anlamı ifade eden “İ” şeklinde okunduğuna dair rivayetlerin bulunması

Basralı dilciler ise öncelikle “İ” edatının dilde belli bir asıl için getirilen edatın bu aslı manasının dışına çıkarılması için delil getirilmesi gerektiğini Kûfelilerin ise bu konuda delillerinin olmadığını söylemişlerdir.

Kûfeli dilcilerin yukarıda aktardığımız delillerine tek tek cevap veren Basralılar âyetlerdeki “İ” edatının dilde asli anlamında olduğu gibi şart manasında kullanıldığını onların “İ” edatının şüphe anlamı ifade ettiğini söylemelerinin gerçeği yansıtmadığını çünkü Arapların kullanımında bazen şüphe anlamı taşımayan yerler olduğunu söyleyerek itirazda bulunmuşlardır. Örnek olarak da *وَإِنْ كُنْتَ إِيَّيَّيْ قَاطِعِي* “Sen eğer benim oğlumsan bana itaat et” kullanımlarını vermişlerdir. Basralı dilciler bu sözlerde şüphe manası olmadığını bunların anlamlarının “İnsan olan böyle yapar” ve “Evlat olan böyle yapar” şeklinde olduğunu ileri sürmüşlerdir. Onlara göre Allah da âyetlerde Arapların kullandığı bu üslubu kullanmıştır. el-Fetih sûresi 47/27. âyette ve Hz. Peygamber’in hadisindeki kullanımın ise kulan edep gereği Allah’ın *وَلَا تَقُولُ لِسَيِّئِي إِيَّيْ قَاطِعِي ذَلِكَ عَدَاؤُكَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ* “Hiçbir şey hakkında sakın ‘yarın şunu yapacağım’ deme! Ancak, ‘Allah dilerse yapacağım’ de.”¹⁸ âyetinde istediği şeyi yerine getirmesine dönük bir ifade olduğunu ve bunu Allah’ın kullarına peygamberin de ümmetine öğretmek için bu ifadeyi kullandığını söylemişlerdir.

¹⁶ Ebu'l-Berakât 'Abdurrahmân b. Muhammed b. 'Ubeydillâh el-Enşârî Kemâluddîn Ebu'l-Berakât el-Enbârî, *el-İnşâf fi mesâilil-İhlâf beyne'n-naḥviyyine'l-baḥriyyin ve'l-kūfiyyin* (b.y.: el-Mektebetu'l-'Aşriyye, 1424/2003), 2/518-521. Bu konudaki müstakil çalışma için bk. Abdullatif ez-Zebîdî, *i'tilâfu'n-nuṣrâ fi ihlâfi nuḥâti'l-Kūfe ve'l-Başra*, thk. Târik el-Cinnî (Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub, 1987), 154-156.

¹⁷ el-Bakara 2/23.

¹⁸ el-Kehf 18/23-24.

Basra dil ekolü mensupları Kûfelilerin şiiirden getirdikleri delile ise bu beyitte geçen “إِنَّ” edatının şart manasında olup “إِنَّ” manasında olmadığını “وَسَمِعْت” ifadesinin cevabının fiilin cevabına delalet etmesi nedeniyle mahzûf olduğunu söyleyerek itirazda bulunmuşlardır.

“إِنَّ” edatının gramatikal açıdan incelemesini bu şekilde aktardıktan sonra bu edatın Kur’an âyetlerinde geçen kullanımlarında hangi manalara geldiğine yönelik âlimlerin Kur’an kelimelerinin anlamlarına dair kaleme aldıkları çeşitli eserlerde aktardıkları manalara yer verelim.

1.2. “İn” Edatının Kur’an’daki Kullanımı

Kur’an’da pek çok farklı âyette farklı kiplerdeki ifadelerin başına gelen “إِنَّ” edatı, başına geldiği kelime ve içinde bulunduğu bağlama göre farklı anlamlarda kullanılmıştır. Müfessirler ve dilbilimciler “إِنَّ” edatının Kur’an’da geldiği manaları şu şekilde sıralamışlardır:¹⁹

1. Şart manasında kullanılır. *إِنَّ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ* “Eğer (iman edip, düşmanlık ve savaştan) vazgeçerlerse, geçmiş günahları bağışlanır”²⁰ ve *وَإِنْ تَعُودُوا نُعَذِّبْكُمْ* “Eğer dönerseniz biz de döneriz.”²¹ âyetlerinde olduğu gibi.

2. “إِنَّ” yani “sebeup/ta’lîl” anlamında kullanılır: *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ* “Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakının ve eğer gerçekten iman etmiş kimselerseniz, faizden geriye kalanı bırakın”²² Sebeup manası verenlere göre ise âyetin meali şu şekilde olur: “Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakının ve faizden geriye kalanı bırakın. Çünkü siz mümin kimselersiniz”, *وَلَا تَهْتَبُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ* “Gevşemeyin, hüzünlenmeyin. Eğer (gerçekten) iman etmiş kimseler iseniz üstün olan sizlersiniz.”²³ Sebeup manası verenlere göre ise âyetin meali şu şekildedir: “Gevşemeyin, hüzünlenmeyin. Üstün olan sizlersiniz. Çünkü siz müminlersiniz” ve *فَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ* “Eğer siz gerçek müminler iseniz Allah kendisinden korkmanıza daha layıktır”²⁴ Sebeup manası verenlere göre ise âyetin meali şu şekilde olur: “Allah kendisinden korkmanıza daha layıktır. Çünkü siz (ona) iman etmiş kimselersiniz” vb. âyetlerde olduğu gibi.

3. Nefiy ifade eden “ما” anlamında gelir. *لَوْ أَرَدْنَا أَنْ نَنْجِيَهُ لَهَوَّا لَآتَخَذْنَا مِنْهُ لَدُنَّا إِن كُنَّا فَاعِلِينَ* “Eğer bir eğlence edinmek isteseydik, onu kendi katımızdan edinirdik. Ancak bunu yapmadık”²⁵ *إِنَّ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي غُرُورٍ* “İnkârcılar ancak bir aldanış içindedirler.”²⁶ ve *إِنَّ كَانَتْ إِلَّا صَبِيحَةً وَاحِدَةً فَإِذَا هُمْ خَامِدُونَ* “Sadece korkunç bir ses oldu. Bir anda sönüp gittiler.”²⁷ vb. âyetlerde olduğu gibi.

4. “إِنَّ” yani tekit manasında kullanılmıştır. *إِنَّ كَانَ وَعْدُ رَبِّنَا لَمَفْعُولًا* “Rabbimizin va’di mutlaka gerçekleşecektir”²⁸ derler.”²⁸ ve *إِنَّ كُنَّا لَنَفِي صَلَالٍ مُّبِينٍ* “Allah’a andolsun! Biz gerçekten apaçık bir sapıklık içindeymişiz.”²⁹ vb. âyetlerde kullanıldığı gibi.

“إِنَّ” edatının dildeki ve Kur’an’daki kullanımı ile ilgili bu izahlardan sonra onun Kur’an’da pek çok âyette birlikte kullanıldığı “إِنَّ كُنْتُمْ” ifadesinin geçtiği âyetleri tematik açıdan genel bir çerçevede ele alıp daha sonra tartışmalı olan âyetlere ilişkin müfessirlerin değerlendirmelerine ve bu konudaki tartışmalara yer vermek istiyoruz.

2. Kur’an’daki “İn küntüm” İfadesi ve İlgili Âyetlerin Yorumuna Müfessirlerin Yaklaşımları

“إِنَّ كُنْتُمْ” ifadesi Kur’an’da 83 farklı âyette 86 defa geçmektedir.³⁰ Bu ifadenin geçtiği bağlamlara bakıldığında ise söz konusu ifade kimi âyetlerde Allah Teâlâ’nın³¹ kimi âyetlerde Hz. Peygamber ve diğer peygamberlerin³² kimi yerlerde ise

¹⁹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Sellâm el-Kayravânî, *et-Teşârif li-tefsiri’l-Kur’an mimma iştebehet esmâuhû ve taşarrafet me’ânihi*, thk. Hind Şiblî (b.y.: y.y., 1979), 195; Ebû Muhammed ‘Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dineverî İbn Kuteybe, *Te’vîlu müşkilî’l-Kur’an*, thk. İbrâhîm Şemsuddîn (Beyrut: y.y., ts.), 293-294; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Heravî el-Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, thk. Muhammed ‘Avd Mir’ab (Beyrut: Dâru İhyâ’it-Turâsî’l-Arabî, 2001), 15/407; Ebû Mûsâ Muhammed b. ‘Omer el-İşbehânî Ebû Mûsâ el-Medîni, *el-Mecmû’u’l-muğîş fi ğarîbî’l-Kur’an ve’l-Hadîs*, thk. Abdülkerîm el-Azbâvî (Mekke: y.y., 1406-1408), 1/101-103; Ebu’l-Ferec Cemâluddîn ‘Abdurrahmân b. ‘Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü’l-Cevzî, *Nuzhetu’l-â’yünî’-nevâzir fi ‘ilmi’l-vucûh ve’n-nezâir*, thk. Muhammed ‘Abdülkerîm Kâzım er-Râdî (Beyrut: y.y., 1404/1984), 129-131; Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. ‘Abdullâh b. Bahâdir eş-Şâfi’ ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi ‘ulûmi’l-Kur’an*, thk. Muhammed Ebu’l-Fađl İbrâhîm (b.y.: Dâru ‘İhyâ’i’l-Kutubi’l-Arabiyye, 1376/1957), 4/215-221; Ebû’l-Fađl Celâluddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî, *Mu’tereku’l-akrân fi ‘icâzi’l-Kur’an: İcâzu’l-Kur’an ve mu’tereku’l-akrân* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1408/1988), 2/65-68. Ayrıca bu konuda yapılan müstakil bir çalışma için bk. Şemsettin Işık, “Kur’an’da ‘İn’ Edatının Farklı Şekillerde Kullanımı ve Mânâya Katkısı”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/1 (26 Mayıs 2022), 189-209.

²⁰ el-Enfâl 8/38.

²¹ el-Enfâl 8/19.

²² el-Bakara 2/278.

²³ Âl-i İmrân 3/139.

²⁴ et-Tevbe 9/13.

²⁵ el-Enbiyâ 21/17.

²⁶ el-Mülk 67/20.

²⁷ Yâsîn 36/29.

²⁸ el-İsrâ 17/108.

²⁹ eş-Şu’arâ 26/97.

³⁰ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu’cemu’l-mufehres li elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm* (Kahire: Dâru’l-Hadîs, 1945 1364), “kvn”, 633-636.

³¹ el-Bakara 2/23, 31, 93,94, 172, 198, 278; Âl-i İmrân 3/118, 139; 4/59; el-Mâide /57; el-Enfâl 8/1, 41; Yûnus 10/38, 48; en-Nahl 16/43; en-Nûr 24/2; el-Cum’a 62/6, 9 vb.

³² el-Bakara 2/248; el-Mâide 5/112; 7/85; Yûnus 10/84, 104; el-Enbiyâ 21/68; el-Ankebût 29/16 vb.

müşriklerin³³ sözü olurken bu hitabın muhatapları ise çoğunlukla itikadi konuları ilgilendiren âyetler olmak üzere müminler,³⁴ müşrikler³⁵ ve Ehl-i Kitap³⁶ bir yerde de melekler³⁷ olmuştur.

“إِنْ كُنْتُمْ” ifadesinin anlaşılması ve yorumlamasında esasen çoğu âyette müfessirler arasında fikir ayrılıkları bulunmamakla birlikte tespit ettiğimiz belli başlı âyetlerde birtakım fikir ayrılıklarının varlığı dikkatimizden kaçmamıştır. Anlam ve bağlam açısından kullanımlarına bakıldığında çoğunlukla şart ifadesi olarak kullanılmakla birlikte “إِنْ” edatının diğer anlamlarını içeren âyetlerin de Kur’an’da yer aldığı görülmektedir. Bu ifadenin anlamı ve yorumu açısından üzerinde fikir ayrılıklarının yoğunlaştığı âyetler ise meleklerle hitap eden Bakara 2/31. âyet ve muhatabının müşrikler/münafıklar olduğu el-Hadîd sûresi 57/8. âyet dışında tamamında hitabın müminlere olduğu el-Bakara 2/31, 278; Âl-i İmrân 3/139, 175; el-Mâide 5/57; el-En’âm 6/118. âyetlerdir. Bu âyetlerden el-En’âm 6/118. âyet dışında diğerleri Medine döneminde nazil olmuştur.³⁸ Şimdi üzerinde yorum farklılığı bulunan bu âyetlere Mushaf sırasına göre yer vermek istiyoruz.

1. Konuyla ilgili ele alacağımız ilk örnek el-Bakara sûresi 2/31. âyette geçen “إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ” “Eğer doğru söyleyenler iseniz haydi bana bunların isimlerini bildirin” ifadesidir. Söz konusu ifadede Allah meleklerle hitaben Hz. Âdem’i yeryüzünde halife kılacağını söylediği ve meleklerin de “yeryüzünde fesat çıkaracak ve kan akıtacak birini mi yaratacaksın?” sözlerinden sonra “Ben sizin bilmediklerinizi bilirim” deyip ardından Hz. Âdem’e öğrettiği isimleri kendisine bildirmelerini isterken yer vermektedir.

Müfessirler, Allah’ın meleklerden Hz. Âdem’e öğrettiği isimleri kendisine haber vermelerini istediği âyetin son kısmında kullandığı “إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ” ifadesini tefsir etme konusunda iki farklı yaklaşım sergilemişlerdir. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (öl. 333/945) ve Ebû Hafs en-Nesefî (öl. 537/1143) bu ifadedeki “إِنْ” edatına sebep bildiren “إِذْ” anlamı vererek âyetin ilgili kısmına “Çünkü siz doğrularsınız/doğru sözlülendensiniz” şeklinde mana vermişlerdir. Her iki müfessirin bu yaklaşımına “إِنْ” edatının dilde bu anlamda kullanılmasının ve bağlama da bu anlamın uygun düşmesi gerekçesinin yanı sıra meleklerin yaratıldıktan itibaren hep doğru sözlü olduklarını dolayısıyla da onların bu vasıflarında da bir şüphe uyandıracak olması nedeniyle şart manasının uygun düşmeyeceği konusundaki yaklaşım da önemli bir gerekçe olmuştur. Bu iki müfessir dışındakilerin tamamına yakını ise âyete geçen ifadeye şart anlamı vererek “Benim yeryüzünde fesat çıkarıp kan dökecek birisini yaratacağım iddianızda/benim sizden üstün ve bilgili birisini yaratmadığım konusunda doğru sözlü iseniz” şeklinde tefsir etmişlerdir.³⁹ Sahabeden Abdullah b. Abbâs (öl. 68/687-88) bu âyete şart manası verirken⁴⁰ yine şart manası veren müfessirlerin başında gelen Muhammed b. Cerîr et-Taberî (öl. 310/1143) isim vermeden bazı müfessirlerin âyette geçen söz konusu ifadede yer alan “إِنْ” edatına “إِذْ” anlamı vererek âyeti tefsir ettiklerini belirttikten sonra bu yaklaşım sahiplerinin görüşlerini eleştirerek reddeder. Gerekçe olarak ise âyette geçen “إِنْ” edatının bu bağlamda “إِذْ” manasına gelemeyeceğini bu anlama gelmesi için söz konusu edatın “إِنَّ” şeklinde fethalı olarak gelmesi gerektiğini belirtir. Ayrıca “إِنْ” edatının sebep bildiren bir manaya gelebilmesi için gelecek manasında (muzârî) bir fiilin başına gelmesi gerektiğini burada ise geçmiş zaman anlamı ifade eden bir fiilin başına geldiğini dolayısıyla sebep anlamı ifade edemeyeceğini belirtir. Bu yaklaşımın yanlışlığına âyetteki “إِنْ” edatının fethalı değil kesralı olduğuna dair kıraat âlimlerinin ittifak etmesinin yeterli bir delil olduğunu söyler.⁴¹ Taberî bu ifadede geçen “إِنْ” edatının sebep manasında olduğunu söyleyenlere itiraz ettiği gibi şart manasında olduğunu söyleyerek bunun meleklerin ileri sürdükleri boş bir iddia olduğunu Allah’ın bildiğini buna rağmen onlara, bir kimsenin birine bilmediğini bilerek ve onun cahil olduğunu kastederek “Eğer biliyorsan bunu bana söyle” demesi gibi bir kullanım olduğunu söylemelerine karşı çıkmıştır. Taberî bu yaklaşımını dilsel bir izahla açıklamaya çalışmış ve âyette geçen “إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ” ifadesinin “Sözünüzde ya da fiilinizde doğru iseniz” anlamında olduğunu zira Arapça’da “sıdk” kelimesinin bilgedeki doğruluk değil haberdeki doğruluk olduğunu söylemiştir. O yine herhangi bir dilsel kullanımda “bildi” anlamında “صَدَقَ الرَّجُلُ” “Adam doğru söyledi”

³³ Yûnus 10/48; ; el-Enbiyâ 21/38; en-Neml 27/71; es-Secde 32/28; Sebe’ 34/29; Yâsîn 36/48 vb.

³⁴ el-Bakara 2/172, 184, 198, 278; Âl-i İmrân 3/118, 139; 4/59; el-Mâide /57; el-Enfâl 8/1, 41; en-Nahl 16/43; el-Hac 22/5; en-Nûr 24/2; el-Hucurât 49/17; el-Cuma 62/9 vb.

³⁵ el-Bakara 2/23; Yûnus 10/38, 104; en-Neml 27/64 vb.

³⁶ el-Bakara 2/93, 94; el-Mâide 5/112; Yûnus 10/84; el-Cuma 62/6 vb.

³⁷ el-Bakara 2/31.

³⁸ ‘Abdurrahmân Ḥasan Ḥabenneke el-Meydânî, *Ḳavâidü’t-tedebburî’l-emşel li-kitâbillâhî azze ve celle* (Dimaşk : Dârü’l-Kalem, 1989), 181-184.

³⁹ Ebu’l-Ḥasen Mukâtil b. Suleymân el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Suleyman*, thk. ‘Abdullâh Maḥmûd Şehâte (Beyrut: Dârü lhyâi’t-Turâs, 1423/2022), 1/98; Ebu’l-Ḥasen el-Mecâsi’î Aḥfeş el-Evsat, *Me’âni’l-Ḳur’an*, thk. Hudâ Maḥmûd Karâ’a (Kahire: Mektebetü’l-Hâncî, 1411), 1/64; el-Hüseyn b. Me’sûd el-Ferrâ Beḡavî, *Me’âlimu’t-tenzil*, thk. Muḥammed ‘Abdullâh en-Nemr vd. (Beyrut: Dârü Ṭayyibe li’n-Neşri ve’t-Tevzî, ts.), 1/80; Ebu’l-Ḳâsım Maḥmûd ez-Zemaḥşerî, *el-Keşşâf ‘an ḥaḳâ’iki ḡavâmiẓi’t-tenzil ve ‘uyûni’l-ekâvil fi vucûhi’t-te’vil* (Beyrut: Dârü’l-Kitâbi’l-Arabî, ts.), 1/126; Ebu’l-Ferec Cemâluddîn ‘Abdurrahmân b. ‘Alî b. Muḥammed el-Baḡdâdî İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr fi ‘ilmi’t-tefsîr*, thk. ‘Abdurrezâk el-Mehdî (Beyrut: y.y., 1422/2001), 1/53; Ebû Abdillâh Muḥammed b. Ahmed el-Enşârî el-Ḳurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Ḳur’ân*, thk. Ahmed el-Berdüni, İbrâhim el-İtfiyyîş (Kahire: Dârü’l-Kutubi’l-Miṣriyye, ts.), 1/284; Muḥammed b. Yûsuf Ebû Ḥayyân, *el-Baḥru’l-muḥîṭ*, thk. Sıdkî Muḥammed Cemil (Beyrut: Dârü’l-Fikr, 1420), 1/236-237 vb.

⁴⁰ Ya’kûb b. Muḥammed el-Firuzâbâdî, *Tenvîrü’l-miḳbâs (miḳyâs) min Tefsîri İbn ‘Abbâs* (Lubnan: Dârü’l-Kutubi’l-İlmiyye, ts.), 6-7.

⁴¹ Ebû Ca’fer Muḥammed b. et- Ṭaberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vili âyi’l-Ḳur’ân*, thk. Ahmed Muḥammed Şâkir - Şâkir Maḥmûd Muḥammed (Kahire: Muessesetu’r-Risâle, 1420), 1/493.

denilmesinin mantık dışı olduğunu ileri sürmüştür. Daha açık bir ifadeyle, öyle olmadığını bildikleri halde kasıtlı olarak yalan söyledikleri manasına gelebilecek bir yorumu karşı çıkmıştır.⁴²

Konuyla ilgili ilk örnek olarak ele aldığımız bu âyette Allah Teâlâ'nın melekler hakkında kullandığı "إِنْ كُنْتُمْ" ifadesine sebep manası veren Mâtürîdî ve Ebû Hafs en-Nesefî'nin bu yorumları anlam açısından âyetin bağlamına ve Kur'an'daki meleklerin yalan söyleme ihtimali dahi olmayan varlıklar olması gerçeğine uygun düşmektedir. Diğer taraftan şart manası verenlerin ortaya koydukları yaklaşım Taberî'nin de ifade ettiği gibi sorunlu bir yaklaşımdır. Zira meleklerin yalan söyledikleri konusunda yanlış bir sonuca götürmektedir. Taberî'nin kendisi de şart manası vermekte ve bir takdirle meleklerin bilmedikleri bir konuda -kasıtlı olmadan- öyle olduğunu düşünerek bir iddiada bulduklarını veya bir şey hakkında haber verdiklerini söyleyerek âyetteki bu ifadeyi "Sözünüzde veya fiilinizde doğruysanız" şeklinde tefsir etmesi de yine bağlama uygun, isabetli bir yaklaşımdır.

2. Konuyla ilgili yer vereceğimiz bir diğer örnek yukarıdaki âyete kıyasla üzerinde tartışmaların ve fikir ayrılıklarının daha belirgin olduğu el-Bakara sûresi 2/278. âyettir: "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ" *"Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve eğer gerçekten iman etmiş kimselerseniz, faizden geriye kalanı bırakın"* Söz konusu âyette geçen "إِنْ كُنْتُمْ" ifadesinin yorumunda müfessirler temelde iki farklı görüş ortaya koymuşlardır. Yahyâ b. Sellâm (öl. 200/816), Ebû Abdillâh İbn Ebî'z-Zemenî (öl. 399/1009); Ebû İshâk es-Sa'lebî (öl. 427/1036), Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (öl. 597/1201) gibi müfessirler başta olmak üzere bir grup âlim⁴³ âyette geçen "إِنْ كُنْتُمْ" ifadesine âyetin bağlamından hareketle "إِنْ كُنْتُمْ" anlamı vererek sebep bildiren bir manaya hamletmişler ve âyete "Çünkü siz müminlersiniz" manası vermişlerdir. Yani mümin olmanın gereği olarak elinizdeki faizin fazlalıklarını, geri kalanını bırakın (almayın), denmektedir. Zira âyetin başında Allah "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا" diyerek zaten âyetin muhataplarının müminler olduğunu belirtmiştir. Âyete şart manası verilmesi durumunda ise bunun âyetin başındaki "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا" ifadesine uygun düşmeyeceğini çünkü burada Allah Teâlâ'nın "Ey iman edenler" dediğini ve "Eğer gerçekten inanıyorsanız" şeklinde şüphe içeren yani inanmış olmaları veya olmamaları anlamına gelebilecek bir kullanımın ortaya çıkacağını ileri sürerek karşı çıkmışlardır.

Abdullah b. Abbâs bu âyette geçen "إِنْ" edatına "إِذَا" yani şart anlamı verirken,⁴⁴ Taberî başta olmak üzere pek çok müfessir de aynı şekilde burada geçen "إِنْ" edatına şart manası verirken, bunun hakiki manada olmadığını Arapların karşısındakinin adamlık vasfını taşıdığını bildikleri halde birisine كَذَّابًا "Eğer adamsan şöyle yap" demeleri gibi mecazi bir kullanım olduğunu, ayrıca "إِنْ" edatının "إِذَا" manasında kullanıldığına dair dilde bir bilgi olmadığını söylemişlerdir. Âyetin başında "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا" denildiği halde tekrar "Eğer inanıyorsanız" denilmesinin âyetin muhataplarının imanında bir şüphenin var olduğu gibi anlaşılamayacağını buradaki kullanımın mübalağa şeklinde mecazi bir şart manası olduğunu söyleyerek cevap vermişlerdir.⁴⁵

"Ey iman edenler" hitabıyla başlayan âyetlerden olan bu âyetle ileride ele alacağımız ve aynı hiatapla başlayan el-Mâide sûresi 5/57. âyete müfessirlerin yaklaşımları benzerlik arz etmektedir. Bu nedenle söz konusu bu âyete ilişkin değerlendirmemizi ileride yer vereceğimiz el-Mâide sûresi 5/57. âyet ile birlikte yapacağız.

3. "إِنْ كُنْتُمْ" ifadesinin yorumuna dair vereceğimiz bir başka örnek ise Âl-i İmrân 139. âyettir: "وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمْ بِالْأَعْلُونَ إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ" *"Gevşemeyin, hüzünlenmeyin. Eğer (gerçekten) iman etmiş kimseler iseniz üstün olan sizlersiniz"* Bu âyette Uhud Savaşında yaralanan ve içlerinden şehitler veren müminlere Allah teselli ve cesaret vererek onların moral motivasyonlarını artırmakta ve ümitsizliğe kapılmadan sahip oldukları iman ile nice zaferler elde edecekleri kendilerine müjdelemektedir.⁴⁶ Âyette yer alan "إِنْ كُنْتُمْ" ifadesinin yorumu üzerinde müfessirler bundan önceki âyetlerde olduğu

⁴² Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 1/492-493. Taberî'nin itiraz ederken ifade ettiği bu yaklaşımı müfessirlerden Ahfeş ileri sürmüştür. Krş. Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'an*, 1/63.

⁴³ Yahyâ b. Sellâm, *et-Teşârîf li-tefsiri'l-Kur'an*, 195; Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Abdullâh İbn Ebî'z-Zemenî, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-'azîz*, thk. Hüseyin b. 'Ukkâşe, Muhammed b. Muştafâ el-Kenz (Kahire: el-Fârûku'l-Ĥadîse, 1423/2002), 1/266; Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm eş-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, thk. Şalâh Bâ'osmân vd. (Cidde: y.y., 1436/2015), 3/158, 19/234, 23/439; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fi 'İlmi't-Tefsîr*, 3/294. Diğer alimler için bk.: Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Ebî Bekr b. 'Abdulkâdir el-Ĥanefî Zeynuddîn er-Râzî, *Enmüzeccun celîl fi es'ileti ve'l-ecvabeti 'an ġarâibi âyi't-tenzîl*, thk. 'Abdurrahman b. İbrahim (Riyad: y.y., 1413/1991), 100, 356, 478; Ahmed b. Ebî Bekr Ciblî (İbnü'l-Aġnef) el-Ciblî, *el-bustân fi 'irâbi müşkilâti'l-Kur'an* (Riyad: Merkez el-Melik Fayşal li'l-Buhûş ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1429/2018), 1/80-81, 329; Ebû Yahyâ Zekeriyyâ b. Muhammed Zekeriyyâ el-Enşârî, *Fethu'r-Rahmân bi-keşfi mâ yeltebisu fi'l-Kur'an*, thk. Muhammed 'Alî eş-Şâbûnî (Beyrut: y.y., 1403/1983), 525. İbn Atiyye Mukâtil'in bu âyete "إِنْ كُنْتُمْ" anlamı verdiğini söylemiştir. Ancak biz yaptığımız incelemede görebildiğimiz kadarıyla Mukâtil âyeti "إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ فَأَقْرُوا بِتَحْرِيمِهِ" şeklinde tefsir ederek şart manası vermiştir. Bk. Mukâtil b. Suleymân, *Tefsiru Mukâtil b. Suleymân*, 1/227.

⁴⁴ Firuzâbâdî, *Tenvîru'l-miġbâs*, 40.

⁴⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 6/22; Ebu'l-Leys Naşr b. Muhammed Ebu'l-Leys es-Semerġandî, *Baġru'l-'ulûm*, thk. Maġmûd Mataracı (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 1/184; Ebu'l-Ĥasen 'Alî b. Ahmed b. Muhammed b. 'Alî en-Nisâbüri el-Vâġidî, *et-Tefsîru'l-basîġ* (b.y.: y.y., 1430), 2/232; Zemaġşerî, *el-Keşşâf*, 1/322; Ebû Muhammed Abdulġak İbn 'Atiyye, *el-Muġarrerü'l-vecîz fi tefsiri'l-kitâbi'l-'azîz*, thk. Abdüsselâm Abduşşâfi Muhammed (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1422/2001), 1/374; Ebû 'Abdillâh Faġrûddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtiġu'l-ġayb* (Beyrut: Dâru İġyâi't-Turâşî'l-'Arabî, 1420), 7/83; Ebû Muhammed 'Abdul'azîz b. 'Abdüsselâm ed-Dimeşġî İzzuddîn b. 'Abdüsselâm, *Tefsîru'l-Kur'an*, thk. 'Abdullâh b. İbrâhîm el-Vehbî (Beyrut: Dâru İbn Ĥazm, 1416/1996), 1/246; Ĥurtubî, *el-Câmi' li-aġkâmi'l-Kur'an*, 3/363; Ebû Ĥayyân, *el-Baġru'l-muġîġ*, 2/712.

⁴⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 7/234; Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Meal Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 1/140-141.

üzere bu âyette de temelde iki görüş ortaya koymuşlardır. Bir grup müfessir âyette geçen bu ifadeye ta'lil/sebepe manası vererek âyetin son kısmını "Çünkü siz müminlersiniz" şeklinde bir anlam vermiştir. Abdullah b. Abbâs bu âyette geçen "إِنَّ" edatına "ذِي" anlamı vermiş ve âyeti "Çünkü siz müminlersiniz/müminler olduğunuz için" şeklinde tefsir etmiştir.⁴⁷ Onun ortaya koyduğu bu yorumu benimseyen müfessirler de âyetin muhatabının müminler olduğunu Allah'ın onların imanlarında şüphe etmediğini ve onların gerçekten inanmış kimseler olduğunu bildiğini bu nedenle de "Eğer gerçekten iman etmişseniz" şeklinde bir şeyin varlığı ya da yokluğu anlamına gelebilecek yani şüphe ifade eden bir kullanımın sahabe hakkında uygun düşmeyeceğini gerekçe göstermişlerdir.⁴⁸ Bundan önce bu konuda örnek olarak aktardığımız âyetlerde ve yine aşağıda yer verdiğimiz bu sûrenin 175. âyetinde "إِنَّ كُنْتُمْ" ifadesine şart manası veren Mâtürîdî, Sa'lebî ve Ferrâ' el-Begavî (öl. 516/1122) bu âyetin yorumunda "إِنَّ" edatına "ذِي" anlamı vererek sebep manasında açıklamışlar ve âyeti "Çünkü siz müminlersiniz" şeklinde tefsir etmişlerdir. Bu tavır onların ilgili ifadenin yorumuna problematik yaklaşımlarını göstermektedir. Oysa bu ifade eğer "ذِي" anlamına geliyorsa bu üç müfessirin de aynı formattaki bir başka âyet olan bu âyetin devamındaki 175. âyete de bu şekilde anlam vermeleri gerekirdi. Zira her iki âyet de sebeb-i nüzul rivâyetlerine bakılırsa Uhud Savaşı ile ilgili olup bu savaştaki müminlerin durumlarına yönelik mesajlar içermektedir. Bu nedenle her iki âyet de anlam ve bağlam açısından birbirleriyle bağlantılı olduğu için aynı mananın verilmesi gerekirdi. Bu tespitimizi destekleyen bir başka husus da Tîbî (öl. 734/1334) ve Aynî (öl. 855/1452) gibi âlimlerin şerhini yaptıkları hadise bu âyet ve benzerlerindeki "إِنَّ" edatının "ذِي" anlamında kullanılmasını delil getirmeleridir. Tîbî, Hz. Peygamber'in yanında ölümü isteyen Sa'd b. Ebî Vakkâs'a "يَا سَعْدُ أَعْنِدِي تَتَمَّتِي الْمَوْتُ فَزِدْ ذَلِكَ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ ثُمَّ قَالَ يَا سَعْدُ إِنَّ كُنْتَ خُلِفْتَ لِلْجَنَّةِ فَمَا " "Benim yanımda ölümü mü istiyorsun" diye üç defa tekrarladıktan sonra. Çünkü sen Cennet için yaratıldın (aşere-i mübeşşeredensin). Ömrünün uzaması veya amelinin güzel olması senin için hayırlıdır" buyurduğu hadiste geçen "إِنَّ كُنْتَ خُلِفْتَ لِلْجَنَّةِ" ifadesindeki "إِنَّ" edatının "ذِي" anlamında kullanımını da buna delil getirir.⁴⁹

Âyette geçen "إِنَّ كُنْتُمْ" ifadesine Taberî başta olmak üzere diğer bir grup müfessir ise şart manası vererek âyeti "Eğer (gerçekten) iman etmiş kimseler iseniz/size vadettiğim şeylerin doğruluğuna inanıyorsanız/Peygamberim Muhammed'i (sav) size vadettiği şeylerde onu tasdik ediyorsanız" minvalinde tefsir etmişlerdir. Bu görüşü benimseyen müfessirler söz konusu ifadeye şart manası verirken diğer örneklerde olduğu gibi bunun mecazi bir kullanım olduğunu ve şüphe anlamı taşımadığını söyleyerek Allah Teâlâ'nın onların mümin olduğunu bildiğini bu üslubu ise Peygamberin ashabına teselli vermek onları motive edip imanlarında heyecanlandırmak ve onları silkeleyip yeniden ayağa kaldırmak için kullandığını ileri sürmüşlerdir.⁵⁰

4. Konuyla ilgili aktarmak istediğimiz bir başka örnek yine Âl-i İmrân sûresinden olup sûrenin 175. âyetidir: *إِنَّمَا دَلَّكُمُ السَّيْطَانُ يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُوا اللَّهَ إِنَّ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ* "O şeytan sizi ancak kendi dostlarından korkutuyor. Onlardan korkmayın, eğer mümin iseniz benden korkun" Müfessirlerin aktarımına göre Uhud Savaşı sona erip her iki taraf ayrıldıklarında Revhâ denilen yere gelen Ebû Süfyân, ordusuyla Müslümanları tamamen yok etme imkânı varken bu fırsatı kaçırdı ve pişman olup tekrar geri dönmek istedi. Fakat buna cesaret edemeyip yoluna devam etti. Ancak yolda önlerine gelen kervanlar ile Müslümanları toptan yok edecekleri haberini gönderdi. Bu haber kendilerine ulaşan Hz. Peygamber ve müminler ise "Hasbünâllahü ve nî'me'l-vekil" diyerek karşılık vermişlerdir. Bunun üzerine Âl-i İmrân sûresi 173. âyet inmiştir.⁵¹ Müminlerin Allah ve Resûlüne olan kararlılıklarını gösteren bu âyetin devamında gelen söz konusu 175. âyette de şeytan ve dostlarının bu tür olumsuz propagandalarına itibar edilmemesi istenmektedir.⁵² Örnek olarak ele aldığımız bu âyette geçen "إِنَّ كُنْتُمْ" ifadesinin yorumunda müfessirler bir önceki örnekte olduğu gibi temelde iki farklı

⁴⁷ Firuzâbâdî, *Tenvîru'l-mikbâs*, 57.

⁴⁸ Yahyâ b. Sellâm, *et-Teşârif li-tefsiri'l-Kur'an*, 198; İbn Kuteybe, *Te'vilü müşkili'l-Kur'an*, 294; Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dineverî İbn Kuteybe, *el-Mesâ'il ve'l-ecvibe*, thk. Mervân el-'Atiyye, Muhsin Harâbe (b.y.: y.y., 1410/1990), 255; Ebû Manşûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vilâtu ehli's-Sunne*, thk. Mecdî Bâsellûm (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1426/2005), 2/491; eş-Şa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 7/429, 19/234; Beğavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, 2/110; Necmuddîn Ömer Neseî, *et-Teyisîr fi't-tenzîr*, thk. Mâhir Edîb Habûş (İstanbul: Dâru'l-Lubâb li'd-Dirâsât, 1440/2019), 13/477; Zeynuddîn er-Râzî, *Enmûzecu'n celîl fi'l-es'ileti ve'l-ecvibeti 'an garâibi âyi't-Tenzîl*, 356; Ciblî, *el-Bustân fi'l-râbi müşkilâti'l-Kur'an*, 1/80, 329; Ebû Hafş Sirâceddîn 'Omar b. 'Alî b. 'Âdil el-Hanbelî ed-Dimeşşî en-Nu'mânî İbn 'Âdil, *el-Lubâb fi'ulümü'l-Kitâb*, thk. 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd, 'Alî Muhammed Mu'avvið (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419/1998), 14/377.

⁴⁹ Şerafuddîn el-Huseyin b. Abdillâh et-Tîbî, *Şerhu't-Tîbî 'alâ mişkâti'l-meşâbih*, thk. Abdü'l-Hamîd Hindâvî (Mekketu'l-Mukarrame-Riyad: Mektebetu Nezzâr Mustafâ el-Bâz, 1417), 4/1370-1371. Söz konusu hadis için bk.: Ebû 'Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Musnedü'l-imâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şu'ayb el-'Arna'ût, 'Âdil Murşid vd. (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1421/2001), 36/627 (22293). Hadisin senedinin zayıf olduğu söylenmiştir. İbn Hacer ise hadisin senedi hakkında "leyyinü'l isnad" der. Bk. Ebu'l-Fazl Şihâbuddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-'Askalânî İbn Hacer el-'Askalânî, Fethu'l-Bârî şerhu şahîhi'l-Buhârî, thk. Muhibbuddîn el-Haşiîb (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379/1959), 10/130. Hadisin senedindeki zayıflık rivayet açısından olumsuz bir durumdur. Ayrıca hadislerin mana ile rivayetleri de bilinen bir durumdur. Ancak bütün bunlara rağmen bu rivayet o dönemin dildeki kullanımında "إِنَّ" edatının sebep anlamında bir kullanımının olduğunu göstermesi bakımından dikkate değer bir rivayettir.

⁵⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 7/234-236; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/418; İbn 'Atiyye, *el-Muharrerü'l-veciz*, 1/513; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 9/371; Kurtubî, *el-Câmi' li-aşkâmi'l-Kur'an*, 4/217; Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-muḥîṭ*, 3/353; Muhammed Tâhir İbn 'Âşûr, *et-Taḥrîr ve't-tenvîr* (Tunus: Dâru't-Tünusiyye li'n-Neşr, 1984), 4/99.

⁵¹ Ebu'l-Hasen 'Alî b. Ahmed Vâhidî, *Esbâbu nuzülü'l-Kur'an*, thk. 'İsâm b. 'Abdî'l-Muhsin el-Ḥumeydân (Demmâm: Dâru'l-İslâh, 1412), 132; Karaman vd., *Kur'an Yolu Meal Tefsir*, 1/716-717.

⁵² Karaman vd., *Kur'an Yolu Meal Tefsir*, 1/716-717.

yaklaşım ortaya koymuşlardır. Bunlardan birinci yaklaşımı temsil eden İbn Abbâs, Mukâtil b. Süleyman (öl. 150/768) ve Ebû'l-Muzaffer es-Sem'âni (öl. 489/1096) el-A'lâ sûresinde (فَدَّكَرْ إِنَّ نَفَعَتِ الذِّكْرَى) âyetini açıklarken burada geçen "إِنَّ" edatını sebep/ta'îl manasına geldiğini söylemiş ve ele aldığımız bu âyetin de aynı manayı içerdiğini belirterek âyetteki bu ifadeyi "Çünkü siz müminsiniz" şeklinde açıklamıştır.⁵³ Ebû Hafs en-Nesefî "çünkü iman kulun başkalarından değil sadece Allah'tan korkmasını gerektirir" manası verir. O, burada açıktan "إِنَّ" ifadesini kullanmaz ancak yukarıda örnek verdiğimiz ve muhteva bakımından bu âyeti destekleyen bir başka âyet olan Âl-i İmrân 139. âyette açık bir biçimde sebep manası verir. Burada da aynı şekilde "إِنَّ" ifadesini kullanmasa da âyete verdiği mana görebildiğimiz kadarıyla bu çerçevededir.⁵⁴ İbnü'l Cevzî (öl. 597/1201) ise "إِنَّ" manasını İbn Abbâs ve Mukâtil şart manasını da Zeccâc (öl. 311/924) ve diğerleri savunur diyerek tercihinin açıkça dile getirmez.⁵⁵

İkinci yaklaşıma göre ise Taberî başta olmak üzere müfessirlerin çoğunluğu şart manası verir. Taberî âyeti "Benim peygamberimi ve onun benden size getirdiğini yani Kur'an'ı tasdik ediyorsanız" şeklinde tefsir ederken,⁵⁶ Zeccâc ve bir grup müfessir "Eğer benim onlara karşı size yardım edeceğime dair vadimi tasdik ediyorsanız" şeklinde âyeti tefsir eder.⁵⁷ İbn Atıyye el-Endelüsî (öl. 542/1148) ve Ebû Hayyân el-Endelüsî (öl. 745/1345) âyetteki "إِنَّ كُنْتُمْ" ifadesinin şart manasında kullanıldığını bu ifadenin geçtiği diğer âyetleri tefsir ederken Arapların kullandığı "إِنَّ كُنْتُ رَجُلًا فَاَفْعَلْ كَذَا" "Eğer adamsan şöyle yap" örneği üzerinden açıklarlar ve başka herhangi bir izahla bulunmazlar.⁵⁸ Fahreddîn er-Râzî "إِنَّ كُنْتُمْ" ifadesine yine şart manası verirken diğerlerine benzer bir izahla âyetin ilgili kısmını "İman, Allah korkusunu insanların korkusuna galip kılmanızı gerektirir" şeklinde tefsir eder. Ebû'l-Berekât en-Nesefî (öl. 710/1311), Nizâmüddîn en-Nisâbü'rî (öl. 850/1447) de aynı yorumu benimser.⁵⁹ İbn Âşûr (öl. 1393/1973) ise âyetteki bu ifadeye şart manası verirken söz konusu âyetin, müminlere, mümin olduklarını yeniden hatırlatma, imanlarına sahip çıkma ve ancak bu şekilde onların gerçek mümin olduklarının bilineceğini ifade ettiğini söyler.⁶⁰

Müfessirlerin çoğunluğunun "إِنَّ كُنْتُمْ" ifadesine şart manası verdiği ve Uhud Savaşı günlerinde müminler hakkında indiği rivayetlerde yer alan Âl-i İmrân 139. ve 175. âyetlere dair ortaya koyduğu yaklaşım esasen kabule şayandır. Ancak âyette geçen "إِنَّ كُنْتُمْ" ifadesine -âyetlerin müminler hakkında indiği dikkate alındığında- sebep manası vererek "Çünkü siz müminlersiniz" anlamı veren ve "Mümin olmanın gereği budur" tarzında tefsir eden kimi müfessirlerin yaklaşımları dilde "إِنَّ" edatının "إِنَّ" manasına gelip gelmediği tartışmaları bir tarafa herhangi bir takdire ve hazfe ihtiyaç bırakmadan âyetin anlamını ortaya koyması bakımından önemlidir. Ayrıca bir kimseye "Çünkü sen busun/şöylesin" demek, mesela düşmanla mücadelede bir kimseye "Şöyle şöyle yap çünkü sen kahramansın" tarzı bir hitapta bulunmak veya birtakım kurallara uymada birisine "Böyle yapma çünkü sen okumuş birisisin" demek tarzında bir üslubun da en az diğeri kadar etkileyici olduğu aşikârdır. Bu nedenle yukarıda da işaret edildiği gibi anlam ve bağlam açısından birbirinin devamı niteliğinde olan ve rivayetlerin de bunu desteklediği Âl-i İmrân 139. ve 175. âyetlerde geçen "إِنَّ كُنْتُمْ" ifadesine aynı manayı yani sebep manasını vermek de söyledığımız gerekçelerden dolayı uygun düşmektedir. Nitekim "Mâtürîdî, Sa'lebî (öl. 427/1036) ve Begavî 175. âyete şart manası vermiş olmalarına rağmen buradakine benzer bir anlam ve bağlam örüntüsüne sahip olan 139. âyette sebep manası vererek âyeti "Çünkü siz müminlersiniz" şeklinde tefsir etmişlerdir. Bu durum onların söz konusu edata anlam verirken bağlamı dikkate aldıklarını gösterirken bir başka açıdan bakıldığında ise onların "إِنَّ كُنْتُمْ" ifadesini anlamlandırma konusundaki problematik yaklaşımlarını da ortaya koymaktadır. Benzer bir problematik yaklaşımı tersine bir durumla 139. âyette şart manası veren Mukâtil 175. âyette sebep manası vererek ortaya koymuştur.

5. Bu başlık altında alacağımız bir diğer âyet ise el-Mâide sûresi 5/57. âyettir: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الدِّينَ اتَّخِذُوا دِينَكُمْ "Ey iman edenler! Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden dininizi alaya alıp oyuncak edinmeleri ve öteki kâfirleri dost edinmeyin. Eğer müminler iseniz Allah'a karşı gelmekten sakının." Bu âyette geçen "إِنَّ كُنْتُمْ" ifadesini müfessirler görebildiğimiz kadarıyla şart manası verip sebep manası vermemişlerdir. Kûfeli dilbilimciler ise âyetin başında "Ey iman edenler" şeklinde bir hitap bulunduğu için âyetin son kısmındaki bu ifadeye gerçekleşip gerçekleşmeyeceği ihtimale bağlı olan şeylerde kullanılan "إِنَّ" edatının şart manasının burada kullanılması durumunda âyetin başı ve sonu arasında bir çelişki doğuracağı dolayısıyla da buradaki

⁵³ Firüzâbâdî, *Tenvîru'l-mikbâs*, 61; Mukâtil b. Suleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Suleyman*, 1/317; Ebu'l-Muzaffer Maşûr b. Muhammed el-Mervezî es-Sem'âni, *Tefsîru'l-Kur'ân*, thk. Yâsir b. İbrâhîm-Ganîm b. 'Abbâs (Riyad: y.y., 1418/1997), 6/209.

⁵⁴ Nesefî, *et-Tefsîr fi't-tefsîr*, 4/366.

⁵⁵ İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*, 1/350.

⁵⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 7/418.

⁵⁷ Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve l-râbuhû*, thk. 'Abdulcelîl 'Abduh Şelebî (Beyrut: 'Âlemü'l-Kutub, 1408/1988), 1/490; Ebu'l-Leys es-Semerqandî, *Baħru'l-'Ulûm*, 2/266; eş-Şa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 3/215; Hammûş b. Muhammed el-Kaysî Mekki b. Ebû Tâlib, *el-Hidâye ilâ bulûġi'n-nihâye fi 'ilmi me'âni'l-Kur'ân ve tefsîrihî ve aħkâmihî ve cumelin min funûni 'ulûmih* (el-İmârât: Camiatu's-Şarîka, ts.), 2/1183; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basîṭ*, 6/189; Begavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, 2/139.

⁵⁸ İbn 'Atıyye, *el-Muħarrerü'l-vecîz*, 1/544; Muhammed b. Yûsuf b. 'Alî, *el-Baħru'l-muħîṭ*, 3/441.

⁵⁹ Râzî, *Mefâṭihu'l-ġayb*, 9/435; Ebu'l-Berekât 'Abdullâh b. Ahmed en-Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve haġâiku't-te'vîl*, thk. Yûsuf 'Alî Bedîvî (Beyrut: Dâru'l-Kelîmî't-Ṭayyîb, 1419), 2/311; Nizâmüddîn el-Ĥasan b. Muhammed b. Ĥuseyn el-Ĥummî en-Nisâbü'rî, *Ġarâibu'l-Kur'ân ve reġâibu'l-furkân*, thk. Zekerîyyâ 'Umeyrât (Beyrut: y.y., 1416), 2/311.

⁶⁰ İbn 'Âşûr, *et-Taħrîr ve't-tenvîr*, 4/172.

“إِنَّ” edatının gerçekleşmesi kesin olan eylemlerde sebep/ta’lil manasına geldiğini ileri sürerek âyeti “Allah’a karşı gelmekten sakının çünkü siz müminlersiniz/mümin olmanın gereği budur” şeklinde tefsir etmişlerdir.⁶¹

Basralı dilciler ve müfessirlerin çoğunluğu ise “إِنَّ” edatına şart manası verilen âyetlerde olduğu gibi bu âyette de şart ifadesinin kullanılmasının hakiki manada olmadığını burada kastedilenin müminlerin zayıflamış olan heyecanlarını yeniden harekete geçirmek onları iman ateşlerini yeniden alevlendirmek ve onları uyarmak için kullanılan bir üslup olduğunu ve bunun Arapların kullanımında var olduğunu “إِنْ كُنْتَ ابْنِي فَلَا تَفْعَلْ كَذَا”/Eğer sen benim oğlumsan böyle yapma” ya da “إِنْ كُنْتَ ابْنِي فَأَطِيعْنِي”/Oğlumsan bana itaat et” örneği vb. dildeki kullanımlar üzerinden itiraz etmişlerdir.⁶² Bu yaklaşımlarının neticesi olarak da âyette şartın sonra cevabının da önce geldiği yani dildeki takdim-tehir kuralına uygun şekilde mana vermişler ve âyeti birbirine benzer anlamlarda “Allah’a gereği gibi inanıyor ve bunu yapmanız (onları dost edinmeniz) durumunda Allah’ın sizi cezalandıracağını kabul ediyorsanız Arapların kâfirlerini ve Ehl-i Kitaptan olanları dost edinmeyin” şeklinde tefsir etmişlerdir.⁶³

“إِنَّ كُنْتُمْ” ifadesinin geçtiği ve başında “Ey iman edenler” şeklindeki hitabın yer aldığı yukarıda yer verdiğimiz el-Bakara 2/278 ve söz konusu bu âyete müfessirlerin çoğunluğu şart manası vermiştir. Ortaya koydukları yaklaşımlar diğer âyetlerdeki benzer olup daha çok “إِنَّ” edatının şart manasına alınması ve âyetlere bağlamalarına uygun olarak anlam verilmesi şeklindedir. Âyetlerin başında müminlere dönük hitabın bulunmasının âyetin sonunda ye alan “إِنَّ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ” ifadesini “Eğer gerçekten inanıyorsanız” şeklinde tefsir etmeye engel olmadığını buradaki şart ifadesinin müminleri imanları konusunda yeniden heyecandırmak ve Allah’ın emirlerine bağlılığa teşvik etmek amacıyla mübalağa için söylenmiş mecazi bir kullanım olduğunu söylemişlerdir. Bu görüşü benimseyenlerin ortaya koyduğu yaklaşım hiç kuşkusuz makul ve kabul edilebilir bir yaklaşımdır. Ancak bu tutum, hakikat varken bir gerekçe olmaksızın mecaza gitmek noktasında ve şartın cevabının takdir yapılarak ifade edilmesi bakımlarından itiraza konu olmaktadır. Çünkü kuşku ifade eden bir kullanımı sırf müminlerin heyecanını ve iman ateşlerini harekete geçirmek için kullanıldığı ifade edilmektedir. Oysa aynı heyecanı ve motivasyonu mecaza gitmeden ve herhangi bir takdirde bulunmadan “sebeb (إِنَّ)” manası vererek de ifade etmek mümkündür. Bu nedenle âyetin sonundaki bu ifadeyi sebep manasına alarak “Mümin böyle yapmaz” manasında “Çünkü siz müminsiniz” şeklinde âyeti yorumlayanların yaklaşımlarının da diğeri kadar isabetli olduğunu düşünmekteyiz.

6. Kur’an’da “إِنَّ كُنْتُمْ” ifadesinin müminlere yönelik kullanıldığı ve yorumu üzerinde farklı yaklaşımların bulunduğu âyetlerden birisi de el-En’âm sûresi 6/118. âyettir: “فَكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنْ كُنْتُمْ بِآيَاتِهِ مُؤْمِنِينَ” *Artık, âyetlerine inanan kimseler iseniz üzerine Allah’ın ismi anılarak kesilmiş hayvanlardan yiyin*” Bu âyetin bağlamına bakıldığında muhatabın müminler olduğu ve Allah’ın âyette müminlerin kendisi adına kesilen hayvanlardan yeme konusundaki tereddüt etmemelerini isteyen ve helal olan şeyleri açıkladığını beyan eden bir bağlamda geldiği görülmektedir. Her ne kadar bazıları hitabın müşriklere olabileceğini söylese de bu şekilde bir hitap ancak müminlere yapılır.⁶⁴ Nitekim bu âyeti yorumlayan ve âyette geçen “إِنَّ” edatına şart manası veren müfessirler de hitabı müminlere yönelik kabul etmişlerdir. Âyette hitap müminlere olduğu halde âyetin son kısmında şart manasının yer alması ile ilgili olarak ise çoğunlukla dilsel bir izahta bulunmadan anlama yoğunlaşan bir yaklaşım sergilemişlerdir. Şart manası veren müfessirler içerisinde Râzî (öl. 606/1210) ve Ebû Hayyân açıktan dilsel bir izah yaparlar.⁶⁵ Ebû Hayyân âyetteki “إِنَّ” edatına şart manası verdikten sonra daha önce çokça geçen “Oğlumsan bana itaat et” örneğini burada da tekrarlar ve âyeti “Eğer müminseniz Allah’ın emirlerine muhalefet etmeyin. O, helale teşvik etmiş haramdan da sakındırmıştır” şeklinde tefsir eder. Açıktan dilsel izahta bulunmayan müfessirlerin ise ortaya koydukları izah tarzına bakılırsa tıpkı müminler hakkında şart manası verdikleri diğer âyetlere benzer bir yaklaşımda bulunurken diğer âyetlerde ortaya koydukları izahlara benzer bir yorum ortaya koymuşlardır. Bunlardan bazıları “Eğer gerçekten inanıyorsanız” şeklinde bir izah yaparken⁶⁶ bir kısmı da bu ifadeyi “imanın Allah’ın emirlerini yerine getirmeyi ve ona gerektiği gibi itaat etmeyi gerektirdiği” şeklinde açıklarlar.⁶⁷ Bu hitabın onları imanlarında heyecana ve iman ateşini yeniden harekete geçirme amacına matuf olduğu yönündeki yaklaşımlar ortaya koyarlar.⁶⁸

⁶¹ Celâluddîn es-Suyûtî, *el-İtkân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Muḥammed Ebu’l-Faḍl İbrahim (Mısır: el-Heyetu’l-Miṣriyye el-Âmme li’l-Kitâb, 1394), 2/201; Muḥammed eş-Şinķîṭî, *el-‘Azbu’n-nemîr*, thk. Ḥâlid Osman es-Sebt (Riyad: Dâru ‘Atâati’l-İlm, 1441/2019), 4/475-476.

⁶² Suyûtî, *el-İtkân*, 2/201; Şinķîṭî, *el-‘Azbu’n-nemîr*, 4/475-476.

⁶³ Muḳâtil b. Suleymân, *Tefsîru Muḳâtil b. Suleymân*, 1/487; Ṭaberî, *Câmi’u’l-beyân*, 1/431-432; Ebu’l-Leyṣ es-Semerḳandî, *Baḥru’l-‘ulûm*, 1/401; Vâhidî, *et-Tefsîru’l-basîṭ*, 7/440; İbn ‘Atiyye, *el-Muḥarreru’l-vecîz fî tefsîri’l-kitâbi’l-‘azîz*, 2/209; Muḥammed b. Yûsuf b. ‘Alî, *el-Baḥru’l-muḥîṭ*, 4/302; Nesefî, *Medâriku’t-tenzîl*, 1/456; Ebu’l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Keşîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘Azîm*, thk. Sâmi b. Muḥammed Selâme (Riyad: Dâru Taybe li’n-Neṣr, 1420), 3/14.

⁶⁴ Mâturîdî, *Te’vîlâtu ehli’s-Sünne*, 4/229-230.

⁶⁵ Râzî, *Mefâtiḥu’l-ğayb*, 13/128; Muḥammed b. Yûsuf b. ‘Alî, *el-Baḥru’l-muḥîṭ*, 4/630.

⁶⁶ Zemaḥşerî, *el-Keşşâf*, 2/61; Nesefî, *Medâriku’t-tenzîl*, 1/532; Şemseddîn Muḥammed b. Aḥmed eş-Şâfi’î el-Ḥaṭîb eş-Şirbînî, *es-Sirâcu’l-munîr fî’l-‘âneti ‘alâ ma’rifeti ba’ḍi me’ânî kelâmi rabbînâ’l-ḥakîmi’l-ḥabîr* (Kahire: Maṭba’atu Bülâk, 1285), 1/446.

⁶⁷ İbn ‘Atiyye, *el-Muḥarreru’l-vecîz fî tefsîri’l-kitâbi’l-‘azîz*, 2/338; Nâsiruddîn Ebû Saîd el-Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl*, thk. Muḥammed Abdurrahman el-Mar’aşlî (Beyrut: Dâru İhyâi’l-Turâsi’l-Arabî, 1418), 2/180; Ḳurtubî, *el-Câmi’ li-aḥkâmi’l-Kur’ân*, 7/72.

⁶⁸ Örneğin bk. Muḥammed b. ‘Alî b. Muḥammed eş-Şevkânî, *Fethu’l-ḳadîr* (Beyrut: Dâru İbn Keşîr-Dâru’l-Kelîmi’t-Tayyib, 1414), 2/778.

Abdullah b. Abbâs dışında müfessirler içerisinde âyette geçen “إِنْ” edatına “إِذْ” manasına alarak sebep anlamı veren ise görebildiğimiz kadarıyla yoktur.⁶⁹ Ancak Kûfeli ve Basralı dilciler arasında âyette hitap müminlere ise âyetin sonunda yer alan “إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ” ifadesinde yer alan “إِنْ” edatına “إِذْ” manası verilip verilmeyeceği konusunda diğer âyetlerde var olan tartışma burada da devam eder. Bu konuda tefsirinde detaylı izah yapan Muhammed Emîn Şinkitî (öl. 1393/1973) âyette hitabın müminlere olduğunu dolayısıyla da müşkil durumun tam da burada başladığını söyler. Çünkü hitap müminlere olduğu halde me’ânî ilmi açısından bir şeyin gerçekleşmesi cevabının yani bir başka şeyin gerçekleşmesi şartına bağlanırsa “إِنْ” şart edatı getirilir. Bu da şarta bağlanan şeyin gerçekleşme ya da gerçekleşmeme ihtimalini ifade eder ki bu müminler hakkında uygun düşmez. Zira eğer şart manası verilirse onların kesin olarak iman ettikleri halde bazen inanıp bazen inanmadıkları gibi bir mana ortaya çıkar. Bu da bir kimsenin Arapçayı bilen bir kölesine إِنْ جَاءَكَ زَيْدٌ فَأَعْطِهِ دَرَاهِمًا “Zeyd sana gelirse ona bir dirhem ver” demesi gibidir. Zira köle bu sözün “Zeyd gelebilir de gelmeyebilir de” manası taşıdığını bilir. Yani kesin olarak geleceği anlamına gelmez. Dolayısıyla bu âyette de aynı durum söz konusu olduğundan bu edata şart manası vermek müminler hakkında uygun düşmez. Kûfeli dilcilerin Kur’an’da geçen “إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ” ifadesinin yer aldığı âyetlere genel yaklaşımı yukarıda yer verdiğimiz örneklerde olduğu gibidir. Basralılar ise burada bir şeyin gerçekleşmesini hakiki manada bir şart anlamı taşımadığını buradaki kullanımın mecazi bir kullanım olduğunu söylemişlerdir. Bunun tıpkı “Sen cömert olan falan oğlu falanın çocuğu isen (ki öylesin o halde) bana şöyle yap” denilmesi gibi dilde bilinen ve yaygın olan bir kullanım olduğunu ileri sürerler. Burada amacın Müslümanların inanıp inanmadıkları konusunda bir şart ifadesi kullanmak değil onları imanlarını hatırlatarak onun heyecanına onları yeniden sevk etmek ve onları bir işi yapmaya teşvik etmek olduğunu söylerler. Şinkitî, her iki tarafın şiiirden getirdikleri delilleri ve diğer açıklamaları da detaylıca aktarır.⁷⁰

7. Kur’an’da geçen “إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ” ifadesinin yorumunda tartışmalı olan âyetlere dair vereceğimiz son örnek ise el-Hadîd sûresi 57/8. âyettir: وَمَا لَكُمْ لَا تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالرَّسُولِ يَدْعُوكُمْ لِتُؤْمِنُوا بِرَبِّكُمْ وَقَدْ أَحَدٌ مِّمَّنْ أَفْكَمُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ “Peygamber, sizi, Rabbinize iman etmeniz için davet edip dururken size ne oluyor da Allah’a iman etmiyorsunuz? Hâlbuki (Allah ezelde) sizden sağlam bir söz de almıştı. Eğer inanacak kimselerseniz (bu çağrıya uyun).” Bu âyette geçen “إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ” ifadesine İbn Abbâs “إِذْ” manası vermiş ve âyeti “Ey Mekke halkı! Peygamber sizi tevhide ve rabbinizin vahdaniyetine inanmaya davet edip dururken size ne oluyor da Allah’ın vahdaniyetine inanmıyorsunuz? Çünkü siz, ezelde misak gününde Allah’ın vahdaniyetine iman eden kimselersiniz” şeklinde tefsir etmiştir.⁷¹

Müfessirlerden Mukatil ve Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (öl. 671/1273) de bu ifadeye “إِذْ” manası vermişlerdir.⁷² Onlar da âyetin ilgili kısmına benzer bir mana vererek âyette Allah Teâlâ Âdem’in sulbünden onları çıkardığı gün onlardan kendisine iman edeceklerine dair söz aldığı onlar inanmışlardı. Yani inandık dedikten sonra Allah onlardan söz almıştı. Her iki müfessirin âyetin bu kısmını “إِذْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ” şeklinde tefsir etmelerine göre âyetin anlamı şu şekildedir: “Peygamber, sizi, Rabbinize iman etmeniz için davet edip dururken ve sizden kesin bir söz almış bulunuyorken size ne oluyor da Allah’a [ezelde söz verdiğiniz gibi] iman etmiyorsunuz? Çünkü siz [Allah sizden söz aldığı ondan vahdaniyetine] inanan kimselersiniz.”

Ebubekir Ömer el-Ciblî (İbnü’l-Ahnef) (öl. 717/1318) ise bu âyette geçen “إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ” ifadesine sebep manası vermiş ve âyeti “Çünkü siz apaçık kanıtlar ve birtakım delillerle İslam’ın gerçek din ve Hz. Peygamber’in gerçek bir peygamber olduğuna iman eden kimselersiniz” şeklinde tefsir etmiştir.⁷³

Söz konusu bu âyette geçen “إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ” ifadesini şart manasına alan Taberî başta olmak üzere pek çok müfessir bu ifadeyi “Eğer inanmak isterseniz” şeklinde tefsir ederler. Taberî bu ifadeye şart manası verirken âyetin bu kısmını da “Eğer günlerden bir gün Allah’a inanmak isterseniz şu an Peygamberle birlikte delillerin peş peşe gelmesi ve onun size gerçeği bildirerek ona uymaya çağırması sebebiyle inanmanız için en uygun zamandır” şeklinde tefsir eder. Taberî’den sonraki pek çok müfessir de âyetin bu kısmını ya Taberî’nin ifadelerini aynen tekrarlayarak ya da bu manaya gelebilecek farklı lafızlarla daha uzun ya da daha özet olarak tefsir ederler. Örneğin Mâtürîdî ve İbnü’l-Cevzî sadece “eğer âyetlere ve delillere inanıyorsanız” şeklinde açıklarken⁷⁴ Sa’lebî (öl. 427/1036), Vâhidî (öl. 468/1076) ve Begavî gibi müfessirler Taberî’ye benzer bir yorum ortaya koyarlar.⁷⁵ İbn Atıyye ise “baştan inandığınız gibi devam ettiğiniz sürece” anlamı verirken⁷⁶ Râzî söz konusu ifadeyi aynı şekilde şart manasına alarak âyetin bu kısmını “Eğer bir delilden dolayı inanacaksanız akli ve nakli delillerin tastamam uyduğu ve daha da fazla olmayacağı bir miktara ulaştığı şuan iman edin” şeklinde tefsir eder.⁷⁷

⁶⁹ Firuzâbâdî, *Tenvîrû’l-miğbâs*, 118.

⁷⁰ Şinkitî, *el-’Azbu’n-nemîr*, 2/209-212.

⁷¹ Firuzâbâdî, *Tenvîrû’l-miğbâs*, 457.

⁷² Mukâtil b. Suleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, 4/238; Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmî’l-Kur’an*, 17/239.

⁷³ Ciblî, *el-Bustân fî i’râbi müşkilâti’l-Kur’an*, 3/331.

⁷⁴ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sunne*, 9/517; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr fî ‘ilmi’t-tefsîr*, 4/233.

⁷⁵ eş-Şa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, 9/231; Ebu’l-Hasen ‘Alî b. Ahmed b. Muhammed b. ‘Alî en-Nisâbü’rî el-Vâhidî, *el-Vasîf fî tefsîri’l-Kur’âni’l-mecîd*, thk. Heyet (Beyrut: Dâru’l-Kutubî’l-İlmiyye, 1415/1994), 4/245; Beğavî, *Me’âlimu’t-tenzîl*, 8/33.

⁷⁶ İbn Atıyye, *el-Muḥarrerü’l-vecîz*, 5/258.

⁷⁷ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 29/451. Ebu Ḥayyân ise yine bu ifadeyi şart manasına alırken Râzî ve diğer müfessirlere benzer bir üslup kullanır. Bk. Muhammed b. Yûsuf b. ‘Alî, *el-Baḥru’l-muḥîṭ*, 10/102.

İbn Âşûr ise şart manasına almakla birlikte “Nefisler eğer inat edip gerçekleri tahrif etmeseydi ve saptırmasaydı bir yaratıcının varlığını ve vahdaniyetini idrak etmeye götürülürdü. Nitekim Resûlullah’tan (sav) onları idraklerini kuşatıp kaplayan küfür ve dalaletin tutsaklığını ortadan kaldıran bir çağrı gelmiştir” şeklinde tefsir etmiştir.⁷⁸

Bu âyette geçen “إِنْ كُنْتُمْ” ifadesine müfessirlerin çoğunluğu “Eğer inanmak isterseniz” şeklinde şart manası vermişlerdir. Şart manası veren müfessirlerin âyete yaklaşımları doğru olmakla birlikte bazı açılardan itiraza konu olabilecek bir yaklaşımdır. Zira öncelikle âyetin bağlamına bakıldığında Allah “وَقَدْ أَخَذَ مِيثَاقَكُمْ” ifadesiyle muhataplarına seslenirken geçmişte gerçekleşen bir misaktan bahsetmekte ve onlardan inandıklarına dair bir söz aldığını haber vermektedir. Bu misaktan bahseden ifadenin devamında üslup açısından onların geçmişte bu misakı verdikleri zamanda iman ettiklerini ifade etmeye uygun bir biçimde de “إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ” ifadesi gelmiştir. Nitekim yukarıda da yer verdiğimiz üzere Kurtubî, Mücahid’in bu âyette bahsedilen misakın, Allah Teâlâ Âdem’in sulbünden onları çıkardığı gün onlardan kendisine iman edeceklerine dair aldığı söz olduğunu söylediğini nakleder. Yani âyetin son kısmında bahsedilen inanma aslında geçmişte gerçekleşmiştir. Allah da âyetin son kısmında buna atıf yaparak “Çünkü siz ezelde Allah’ın vahdaniyetine iman edenlerdiniz. Şimdi ne oldu da inanmıyorsunuz?” şeklinde onları azarlayan ve verdikleri sözlerini hatırlatan bir üslup kullanmıştır. Nitekim Mâtürîdî de âyetteki bu ifadeye yukarıda da aktardığımız gibi şart manası verirken aynı zamanda mümin olduklarını tekrar hatırlatmak amacıyla tekit manası vermenin de mümkün olduğu söylemiştir. Onun bu yaklaşımına baktığımızda tekit aslında onların geçmişte gerçekleşen bu imanlarına atıfta bulunarak yapılmıştır. Bu izahlar çerçevesinde İbn Abbâs’ın ve onunla aynı düşünen müfessirlerin sebep manası vererek âyetin bu kısmına “Çünkü siz, ezelde misak gününde Allah’ın vahdaniyetine iman eden kimselersiniz” şeklinde mana vermelerinin daha isabetli olduğu kanaatindeyiz.

Sonuç

Bu çalışmada ele alınan “إِنْ كُنْتُمْ” ifadesinin yorumuna müfessirlerin yaklaşımlarına bakıldığında onların bu âyetlerde geçen “إِنْ” edatını anlamlandırırken onun taşıdığı anlamlardan şart manası ve sebep manası çerçevesinde âyetleri bağlamlarına göre tefsir ettikleri görülmektedir. Müfessirlerin çoğunluğu söz konusu edata mana verirken onun anlamları içerisinde en temel anlamı olan şart manası vermişlerdir. Ancak bu edatın şart manasına gelebilmesi için olması gereken şartların oluşmadığı ve anlam açısından da birtakım mahzurların ortaya çıktığı yerlerde ya çeşitli takdirler yaparak ya da mecazi manaya yönelerek bu problemi çözmeye çalışmışlardır. Kuşkusuz dilin kurallarının izin verdiği çerçevede ve Kur’an’ın bütünlüğüne de uyduğu sürece bunda bir mahzur bulunmamaktadır. Ancak yine dilsel açıdan mümkün olan ve herhangi bir takdire, hazfe veya mecaza gerek bırakmayan ayrıca anlam açısından da şüpheye ve ihtimale imkân tanımayan sebep/ta’lîl anlamı yani “إِنْ” manası vermenin de en az şart manası verenler kadar isabetli ve hatta bazı âyetlerde daha pratik ve sonuç odaklı olduğunu bu nedenle de tercih edilebileceğini düşünüyoruz.

Her iki anlam da bağlama göre uygunken ve yerine göre birisinin diğerine öncelenmesinin birtakım mahzurları gidermede ve manayı daha iyi ifade etmede öncelikli olma ihtimali varken Basralı dilciler ve bu ekolü benimseyen kimi müfessirler “إِنْ” edatının dilde “إِنْ” manasında kullanılmadığını söylese de gerek el-Bakara sûresi 2/23, el-A’lâ sûresi 87/9 vb. âyetlerdeki kullanımlar gerekse yukarıda yer verilen hadiste -her ne kadar mana ile rivayet edilmiş olma ihtimali olsa da dönenim dilsel kullanımına işaret etmesi bakımından önemli olduğu için- Hz. Peygamber’in Sa’d b. Ebî Vakkas’a “Çünkü sen cennet için yaratıldın” ifadesinde “إِنْ” edatını “إِنْ” manasında kullanması önemli delillerdir. Ayrıca Abdullah b. Abbâs’ın Âl-i İmrân sûresi 3/139 ve 175, el-En’âm 6/118 ile el-Hadîd sûresi 57/8. âyetlerde yine bu manaya âyeti tefsir etmesi ve sebep anlamı vermesi de bu kullanımın dilde var olduğunu gösteren bir başka önemli delildir.

Zemaşerî, İbn Atiyye ve Ebû Hayyân gibi dilsel kurallara sıkı sıkıya bağlı müfessirlerin “إِنْ” edatının geçtiği söz konusu âyetlere bağlama göre şart anlamı verdiklerini ve bunun dışında başka bir anlam vermedikleri bu yaklaşımlarını temellendirmek için de yer yer uzun izahlar yapma ihtiyacı duyduklarını söyleyebiliriz. Her ne kadar çoğunlukla belli bir dil ekolünün çizgisinde görüşleri olsa da Mukâtil başta olmak üzere Mâtürîdî, Sa’lebî, Begavî ve Kurtubî gibi müfessirler dilin kurallarını esas almakla birlikte âyetin bağlamı ve dilin bir kuralı örtüşmediğinde dilin kendi kurallar yelpazesi içindeki farklı alternatiflere yönelmekten çekinmeyerek anlamı önceleyen bir tutum sergilemişler ve belli bir dil ekolüne mutlak aidiyet görüntüsünden uzak bir duruş ortaya koymuşlardır. Söz konusu bu müfessirlerin şart anlamı dışındaki diğer alternatiflere yönelmelerinin arka planında yatan nedenlerin ise bağlam, Kur’an’ın îcâzı, ve kelâmî-itikadi açıdan problem oluşturacak birtakım sorunları giderme düşüncelerinin olduğunu söyleyebiliriz.

Kur’an’daki “إِنْ كُنْتُمْ” ifadesinin yorumuna dair müfessirlerin ve dilcilerin yaklaşımını ele aldığımız bu çalışmada nihai olarak söylemek gerekirse söz konusu ifadeye gerek şart anlamı verenler gerekse sebep manası verenler takip ettikleri yollar ve kullandıkları argümanlar farklı olsa da aslında aynı amaca matuf olarak âyetleri tefsir etmişlerdir. Bu amaç da ilahi kelâmın mesajının muhataplara en doğru şekilde ulaştırılmasıdır. Bize göre bu amaca ulaşmada şart manası veren ve sebep manasını reddeden kimi müfessirlerin aksine dilin imkânlarını sonuna kadar kullanarak âyetlere daha geniş bir perspektiften bakmak ve birden fazla yaklaşımı mümkün görmek sabit bir düzlemde sürekli aynı yaklaşımı sergileyerek ilerlemekten daha doğru ve daha ilmi bir yaklaşım olacaktır.

⁷⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 27/370.

Kaynakça

- Abdulbâkî, Muhammed Fuâd. el-Mu'cemu'l-mufehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1364/1945.
- Ahfeş el-Evsat, Ebu'l-Hasen el-Mecâsi't. Me'âni'l-Kur'ân. thk. Hudâ Maħmûd Karâ'a. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1411.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû 'Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. Musnedu'l-İmâm Ahmed b. Hanbel. thk. Şu'ayb el-'Arna'ût, 'Âdil Murşid vd. 50 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1421/2001.
- Beğavî, el-Huseyin b. Mesud el-Ferrâ. Me'âlimu't-tenzil. thk. Muhammed Abdullâh en-Nemr vd. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Tayyibe li'n-Neşri ve't-Tevzî', 4. Basım, ts.
- Bezzâvî, Nâsirüddîn Ebû Said. Envârü't-tenzil ve esrârü't-te'vîl. thk. Muhammed 'Abdurrahmân el-Mar'aşlî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâşî'l-Arabî, 1418.
- Cemâleddîn b. Hişâm, 'Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. 'Abdullâh İbn Yûsuf. Muğni'l-İlebbîb 'an kutubi'l-e'ârîb. thk. Mâzin el-Mubârek/Muhammed 'Alî Hamdullâh. Dimaşk: y.y., 1985.
- Cemâleddîn b. Hişâm, 'Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. 'Abdullâh İbn Yûsuf. Şerhu kaḫri'n-nedâ ve bellu's-şadâ. thk. Muhammed Muhyiddîn 'Abdu'l-Hamîd. Kahire: y.y., 1383.
- Ciblî, Ahmed b. Ebî Bekr Ciblî (İbnu'l-Ahnef). el-Bustân fi'râbi muşkilâti'l-Kur'ân. Riyad: Merkez el-Melik Fayşal li'l-Buħûş ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1429/2018.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf. el-Baħru'l-muħîḫ. thk. Sıdkî Muhammed Cemîl. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1420.
- Ebû Mûsâ el-Medîni, Ebû Mûsâ Muhammed b. 'Omer el-İşbehânî. el-Mecmû'u'l-muğîş fi ğarîbi'l-Kur'ân ve'l-ħadîs. thk. Abdülkerîm el-'Azbâvî. 3 Cilt. Mekke: y.y., 1406-1408.
- Ebu'l-Berakât el-'Enbârî, Ebu'l-Berakât 'Abdurrahmân b. Muhammed b. 'Ubeydillâh el-Enşârî Kemâluddîn. el-İnşâf fi mesâili'l-ħilâf beyne'n-naħviyyine'l-basriyyin ve'l-küfiyyin. 2 Cilt. b.y.: el-Mektebetu'l-'Aşriyye, 1424/2003.
- Ebu'l-Hasen er-Rummânî, Ebu'l-Hasen 'Alî b. 'İsâ. Risâletu menâzili'l-ħurûf. thk. İbrâhîm es-Sâmerrâ'î. Amman: y.y., ts.
- Ebu'l-Leys es-Semerķandî, Ebu'l-Leys Naşr b. Muhammed. Baħru'l-'ulûm. thk. Maħmûd Mataracı. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, ts.
- Ersöz, Muhammed. Kur'an Kelimelerinin Anlam Serüveni. Konya: Kitaparası Yayınları, 2019.
- Ezherî, Ebû Mañşûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî. Tehzîbu'l-luĝa. thk. Muhammed 'Avḫ Mir'ab. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâşî'l-Arabî, 2001.
- Firuzâbâdî, Ya'kûb b. Muhammed. Tenvirü'l-miķbâs (miķyâs) min tefsiri İbn 'Abbâs. Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- Galâyîni, Şeyh Muştafâ. Câmî'u'd-durûsi'l-'arabiyye. Beyrut: Menşürâtu Mektebeti'l-'Asriyye, 28. Basım, 1414.
- Ĥaḫîb eş-Şirbîni, Şemseddîn Muhammed b. Ahmed eş-Şâfi'î. es-Sirâcu'l-munîr fi'l-i'âneti 'alâ ma'rifeti ba'di me'âni kelâmi rabbinâ'l-ħakîmi'l-ħabîr. 4 Cilt. Kahire: Maḫba'atu Bülâķ, 1285.
- Işık, Şemsettin. "Kur'an'da 'In' Edatının Farklı Şekillerde Kullanımı ve Mânâya Katkısı". Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 9/1 (26 Mayıs 2022), 189-209. <https://doi.org/10.17859/pauifd.1093811>
- İbn 'Âşûr, Muhammed Tâhir. et-Taħrîr ve't-tenvîr. 30 Cilt. Tunus: Dâru't-Tünusiyye li'n-Neşr, 1984.
- İbn 'Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak. el-Muħarrerü'l-vecîz fi tefsiri'l-kitâbi'l-'azîz. thk. Abdüsselâm Abduşşâfi Muhammed. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1422/2001.
- İbn Ebî Zemenîn, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Abdullâh. Tefsiru'l-Kur'âni'l-'Azîz. thk. Huseyn b. 'Ukkâşe, Muhammed b. Muştafâ el-Kenz. 5 Cilt. Kahire: el-Fârûku'l-Hadîşe, 1423/2002.
- İbn Ĥacer el-'Asķalânî, Ebu'l-Fazl Şihâbuddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-'Asķalânî. Fetħu'l-bârî şerħu şahiħi'l-Buħârî. thk. Muħibbuddîn el-Ĥaḫîb. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379/1959.
- İbn Keşîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer. Tefsiru'l-Kur'âni'l-'Azîm. thk. Sâmi b. Muhammed Selâme. 8 Cilt. Riyad: Dâru Taybe li'n-Neşr, 2. Baskı., 1420/1997.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. el-Mesâ'il ve'l-ecvibe. thk. Mervân el-'Aḫiyye, Muħsin Ĥârabe. b.y.: y.y., 1410/1990.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. Te'vîlu muşkili'l-Kur'ân. thk. İbrâhîm Şemsuddîn. Beyrut: y.y., ts.
- İbn 'Âdil, Ebû Ĥafş Sirâceddîn 'Omar b. 'Alî b. 'Âdil el-Hanbelî ed-Dimeşķî en-Nu'mânî. el-Lubâb fi 'ulûmi'l-kitâb. thk. 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd, 'Alî Muhammed Mu'avviḫ. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419/1998.
- İbnu'l-Varrâķ, Muhammed b. 'Abdullâh b. el-'Abbâs Ebu'l-Hasen. 'İlelu'n-naħv. thk. Maħmûd Câsim Muhammed ed-Dervîş. Riyad: y.y., 1420/1999.
- İbnu's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî en-Naħvî. el-Uşûl fi'n-naħv. thk. 'Abduħuseyn el-Fetlî. 3 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, ts.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed el-Baĝdâdî. Nuzhetu'l-'a'yuni'n-Nevâzir fi 'ilmi'l-vucûh ve'n-nezâir. thk. Muhammed 'Abdülkerîm Kâzım er-Râḫî. Beyrut: y.y., 1404/1984.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed el-Baĝdâdî. Zâdu'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr. thk. 'Abdurrezzâķ el-Mehdî. 4 Cilt. Beyrut: y.y., 1422/2001.
- 'İzzuddîn b. 'Abdisselâm, Ebû Muhammed 'Abdul'azîz b. 'Abdisselâm ed-Dimeşķî. Tefsiru'l-Kur'ân. thk. 'Abdullâh b. İbrâhîm el-Vehbî. 3 cilt. Beyrut: Dâru İbn Ĥazm, 1416/1996.
- Karaman vd., Hayreddin. Kur'an Yolu Meal Tefsir. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2007.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli. çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Basım, 2011.
- Ĥurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Enşârî. el-Câmî' li-aḫķâmi'l-Kur'ân. thk. Ahmed el-Berdûni, İbrâhîm el-'İtfiyyîş. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütubi'l-Mişriyye, 2. Basım, ts.
- Mâturîdî, Ebû Mañşûr Muhammed b. Muhammed. Te'vîlâtu ehlî's-Sunne. thk. Mecdî Bâsellûm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1426/2005.
- Mekkî b. Ebû Tâlib, Hammûş b. Muhammed el-Kaysî. el-Hidâye ilâ bulûĝi'n-nihâye fi 'ilmi me'âni'l-Kur'ân ve tefsirihi ve aḫķâmihi ve cümelin min fûnûni 'ulûmih. 13 Cilt. el-İmârât: Câmîatü's-Şârika, ts.
- Meydânî, 'Abdurrahmân Ĥasan Ĥabenneke. Kavâidu't-tedebburi'l-emsel li-kitâbillâhi azze ve celle. Dimaşk : Dâru'l-Kalem, 1989.

- Muberrred, Ebu'l-'Abbās Muḥammed b. Yezid el-Ezdi. el-Mukteḍab. thk. Muḥammed 'Abdulḥālik 'Aḍīme. 4 Cilt. Beyrut: 'Ālemu'l-Kutub, ts.
- Muḳātil b. Suleymān, Ebu'l-Ḥasen Muḳātil b. Suleymān el-Belhī. Tefsīru Muḳātil b. Suleymān. thk. 'Abdullāh Maḥmūd Şehhāte. 5 Cilt. Beyrut: y.y., 1423/2002.
- Nesefī, Ebū'l-Berekāt Abdullāh b. Ahmed. Medāriku't-tenzil ve ḥaḳāiku't-te'vīl. thk. Yūsuf 'Alī Bedīvī. 3 Cilt. Beyrut: Dāru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419.
- Nesefī, Necmuddīn Ömer. et-Teyşir fi't-tefsir. thk. Māhir Edīb Habuş. İstanbul: Dāru'l-Lubāb li'd-Dirāsāt, 1440/2019.
- Nisābūrī, Niẓāmuddīn el-Ḥasan b. Muḥammed b. Ḥuseyn el-Ḳummī. Ġarāibu'l-Ḳur'ān ve reġāibu'l-furḳān. thk. Zekeriyyā 'Umeyrāt. Beyrut: y.y., 1416.
- Rāzī, Ebū 'Abdillāh Faḥruddīn Muḥammed b. Ömer b. Ḥuseyn. Mefātihu'l-ġayb. Beyrut: Dāru 'İhyāi't-Turāşī'l-'Arabī, 1420.
- Şa'lebī, Ebū İshāḳ Ahmed b. Muḥammed b. İbrāhīm. el-Keşf ve'l-beyān. thk. Şalāḥ Bā'osmān vd. 33 Cilt. Cidde: y.y., 1436/2015.
- Sem'ānī, Ebu'l-Muẓaffer Mansūr b. Muḥammed el-Mervezī. Tefsīru'l-Ḳur'ān. thk. Yāsir b. İbrāhīm-Ġānim b. 'Abbās. Riyad: y.y., 1418/1997.
- Suyūtī, Ebu'l-Fazl Celāluddīn. el-İtkān fī ulūmi'l-Kur'ān. thk. Muḥammed Ebu'l-Fadl İbrāhīm. Mısır: el-Heyetu'l-Mişriyye el-Āmme li'l-Kitāb, 1394.
- Suyūtī, Ebu'l-Fazl Celāluddīn 'Abdurrahmān b. Ebī Bekr b. Muḥammed el-Ḥuḍayrī. Mu'tereku'l-aḳrān fī i'cāzi'l-Ḳur'ān: İ'cāzu'l-Ḳur'ān ve Mu'tereku'l-aḳrān. 3 Cilt. Beyrut: Dāru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1408/1988.
- Şevkānī, Muḥammed b. 'Alī b. Muḥammed. Fethu'l-ḳādir. Beyrut: Dāru İbn Keşir- Dāru'l-Kelimi't-Tayyib, 1414.
- Şinḳitī, Muḥammed. el-'Azbu'n-nemir. thk. Ḥālid Osman es-Sebt. Riyad: Dāru 'Atāati'l-İlm, 1441/2019.
- Ṭaberī, Ebū Ca'fer Muḥammed b. Cāmi' u'l-beyān 'an te'vīli āyi'l-Kur'ān. thk. Ahmed Muḥammed Şākir - Şākir Maḥmūd Muḥammed. 24 Cilt. Kahire: Muessesetu'r-Risāle, 1420.
- Ṭībī, Şerafuddīn el-Huseyn b. Abdillāh. Şerḥu't-Ṭībī 'alā mişkāti'l-mesābih. thk. Abdū'l-Hamid Hindāvī. 13 Cilt. Mekketu'l-Mukerrame-Riyad: Mektebetu Nezzār Mustafā el-Bāz, 1417.
- Vāhidī, Ebu'l-Ḥasen 'Alī b. Ahmed b. Muḥammed b. 'Alī en-Nisābūrī. el-Vasiṭ fi tefsiri'l-Ḳur'āni'l-mecid. thk. Heyet. 4 Cilt. Beyrut: Dāru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1415/1994.
- Vāhidī, Ebu'l-Ḥasen 'Alī b. Ahmed b. Muḥammed b. 'Alī en-Nisābūrī. et-Tefsiru'l-basiṭ. b.y.: y.y., 1430.
- Vāhidī, Ebu'l-Ḥasen 'Alī b. Ahmed. Esbābü nüzūli'l-Kur'ān. thk. 'İsām b. Abdi'l-Muhsin el-Humeydān. Demmām: Dāru'l-İslāh, 2. Basım, 1412.
- Yaḥyā b. Sellām, Ebū Zekeriyyā Yaḥyā b. Sellām el-Ḳayravānī. et-Teşārīf li-tefsiri'l-Ḳur'ān mimmā iştebehet esmāuhū ve taşarrafet me'ānih. thk. Hind Şibli. b.y.: y.y., 1979.
- Zebidī, Abdullatif. İ'tilāfu'n-nusrā fi ihtilāfi nuḥāti'l-Küfe ve'l-Basra. thk. Tārik el-Cinānī. Beyrut: 'Ālemu'l-Kutub, 1987.
- Zeccāc, Ebū İshāḳ İbrāhīm b. es-Serī. Me'āni'l-Ḳur'ān ve i'rābuhū. thk. 'Abdulcelil 'Abduh Şalebī. 5 Cilt. Beyrut: 'Ālemu'l-Kutub, 1408/1988.
- Zeccāci, Ebu'l-Ḳāsım 'Abdurrahmān b. İshāḳ en-Nihāvendī. Ḥurūfu'l-me'āni ve's-şifāt. thk. 'Alī Tefiḳ el-Ḥamd. Beyrut: y.y., 1405/1984.
- Zekeriyyā el-Enşārī, Ebū Yaḥyā Zekeriyyā b. Muḥammed. Fethu'r-Rahmān bi-keşfi mā yeltebisu fi'l-Ḳur'ān. thk. Muḥammed 'Alī eş-Şābūnī. Beyrut: y.y., 1403/1983.
- Zemaḥşerī, Ebu'l-Kāsım Maḥmūd. el-Keşşāf 'an ḥaḳā'iki ġavāmizi't-tenzil ve 'uyūni'l-eḳāvil fi vücūhi't-te'vīl. 4 Cilt. Beyrut: Dāru'l-Kitābi'l-'Arabī, 3. Basım, ts.
- Zerkeşī, Ebū 'Abdullāh Muḥammed b. 'Abdullāh b. Bahādır eş-Şāfi'ī. el-Burhān fī ulūmi'l-Ḳur'ān. thk. Muḥammed Ebu'l-Fadl İbrāhīm. 4 Cilt. b.y.: Dāru 'İhyā'i'l-Kutubi'l-'Arabīyye, 1376/1957.
- Zeynuddīn er-Rāzī, Ebū 'Abdullāh Muḥammed b. Ebī Bekr b. 'Abdulḳādir el-Ḥanefī. Enmūzecuñ celil fi es'ileti ve'l-ecvibeti 'an ġarāibi āyi't-tenzil. thk. 'Abdurrahmān b. İbrāhīm. Riyad: y.y., 1413/1991.